

Anmeldelser

De nørrejyske branddirektorater indtil 1872. Oversigt over arkiverne under Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger. Ved Harry Christensen. 1985 132 s. Kr. 82,00 + porto.

Interessen for ejendomshistorien som en væsentlig side af kulturhistorien har været stærkt stigende i de senere år. Det skyldes bl.a. de mange publikationer, Fredningsstyrelsen i samarbejde med kommunerne har udsendt om mange danske købstæder, men også en almindelig udbredt positiv holdning over for bygningsbevaring og sans for den ældre byggeskikks kvaliteter.

De væsentligste kilder til vor viden om huses udseende og funktion før i tiden er brandforsikringsarkivalierne.

I 1969 udsendte Landsarkivet for Nørrejylland *Brandforsikringsarkivalier fra købstæder i Landsarkivet for Nørrejylland*, mens De nørrejyske branddirektorater indtil 1872 er en oversigt over brandforsikringsmaterialet fra landet, dvs. den omfatter de ca. 90% af ejendommene på landet, der blev forsikret gennem Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger, der oprettedes som en statslig institution i 1792. At ikke alle ejendomme er med i materialet skyldes, at der ikke var forsikringsvang. I 1850'erne fik Alm. Brand konkurrence fra flere private forsikringsforeninger og i 1872 ændredes også Alm. Brand til et privat forsikringselskab.

I de første år udførtes taksationsforretningerne af upartiske, kyndige mænd udpeget af herredes- eller birketing. Tingskriveren sørgede for den skriftlige udfærdigelse og amtmanden havde ansvaret for forsikringens administration, men denne særlige opgave tog snart et sådant omfang, at administrationen fra 1. juli 1800 blev pålagt særlige branddirektører, en for hvert amt. Som det kan ses af bogen måtte flere amter efter kort tid opdeles i flere branddirektorater.

Registraturen er meget let at finde rundt i takket være et sogneregister og en oversigt over herredernes tilhørsforhold til branddirektoraterne. Vejledningen i brugen af brandforsikringsarkivalierne er ligeledes meget overskuelig. Til bygningshistoriske undersøgelser er taksationsprotokollerne indeholdende de detaljerede bygningsbeskrivelser af størst interesse. Efter 1858 skelnes mellem såkaldte amtstaksationer af bygninger, der bruges til andet

end almindeligt landbrug og håndværk, så som fabrikker, møller, kirker, kroer og de såkaldte sogne-taksationer, der omfatter de egentlige landbrugsbygninger. Da taksationsprotokollerne er ført kronologisk, finder man lettest frem til de relevante indførsler gennem henvisning fra forsikringsprotokollerne, hvor ejendommen kan findes topografisk eller efter et register. Skal man have et overblik over byggeaktiviteten i en given periode kan ekstraktprotokollerne bruges, senere policejournalen. Endelig synes jeg, det bør understreges endnu mere, end det gøres i bogen, at man i opmålingsprotokollerne til bygningsafgiften får et meget vigtigt supplement til taksationsprotokollernes bygningsbeskrivelser, nemlig en nøjagtig angivelse af, hvor stor ejendommen har været.

Forhåbentlig vil denne lettilgængelige oversigt over de væsentligste kilder til bygningshistorien på landet bevirke at mange flere får lyst til at give sig i kast med dette emne.

Birgitte Dedenroth-Schou

Herzog Adolfs Urteibuch 1544–1570. Schleswigsches Rechtsleben um die Mitte des 16. Jahrhunderts. Udgivet af Wolfgang Prange, Neumünster, 1985, 200 s.

At *Herzog Adolfs Urteibuch* har kunnet udgives, skyldes en af skæbnens forunderligheder. Da præsidenten for den slesvigske appellationsret i begyndelsen af 1850'erne satte sig for at skrive *Schleswigs Recht und Gerichtsverfassung im siebenzehnten Jahrhundert*, fik han udleveret alle slesvigske underretsprotokoller til og med 1713. Derefter beholdt han dem, og da appellationsretten i forbindelse med den preussiske justitsreform i 1867 blev ophævet og de fleste akter kasseret, forsvandt også underretsprotokollerne. Havde præsident C. L. E. von Stemmann kendt til eksistensen af *Herzog Adolfs Urteibuch*, var samme skæbne sikkert også overgået den.

Slesvigske retsprotokoller er således yderst sparsomme, og udgivelsen af denne bog må derfor påskønnes. Der er sund fornuft bag dette initiativ, eftersom dombogen er den eneste overleverede retsprotokol fra den gottorpske del af hertugdømmerne. Den dækker årene 1544, 1546, 1548, 1550, 1552, 1554 og 1570; bemærkelsesværdig er lakunen mellem 1554 og 1570. Wolfgang Prange påpeger

dog, idet enkelte domsudfærdigelser er overleveret, at dommene i denne periode simpelt hen ikke blev registreret. Dette forhold understreger den mundtlige traditions betydning ved retsforhandlingerne og er alment kendt i Europa på samme tidspunkt, eksempelvis findes kun få underretsprotokoller fra det 16. århundredes ellers så bureaukratiserede Spanien; alligevel er det overraskende ved en appeldomstol.

Eftersom det er den eneste overleverede retsprotokol fra den gottorpske del, må man stille sig tilfreds. Men udnyttelsen af den rejser derved også meget principielle spørgsmål vedrørende forholdet mellem underretter og appeldomstole; hvilke typer sager blev appelleret? var det bestemte personer, der med forkærlighed appellerede? hvorledes blev udfaldet af disse sager set på baggrund af de sager, der ikke blev appelleret? I den forbindelse er det betydningsfuldt at understrege forskellen mellem retshistorie og historisk kriminologi. Retshistorie anser appellerede sager for at være de mest interessante: de skabte præcedens, mens den historiske kriminologi ligeså gerne (måske hellere) beskæftiger sig med underrettsdomme, fordi de kan være med til at afsløre mønstre i kriminalitet. Med en udgivelse som den foreliggende kan begge parter derved næppe stilles helt tilfreds. Af *Herzog Adolfs Urteibuch* skal blot et enkelt eksempel fremdrages, der underbygger opfattelsen af, at brugerne skal gøre sig meget klart, hvad den kan bruges til. Indenfor historisk kriminologi er et af de klassiske spørgsmål blevet den såkaldte »violence-au-voik« teori, der meget kort går ud på, at voldsforbrydelser dominerede i sammenligning med tyverier i renaissancesamfundet, mens forholdet blev vendt om, eftersom civilisationsprocessen blev mere fremskreden. En simpel optælling af disse to lovovertrædelser i *Urteibuch* giver 21 voldsforbrydelser og 15 tyverier, og umiddelbart rokkes der ved den skitserede teori. Her skal man huske på, at det er en appeldomstol, man har for sig, og at der sikkert var ganske andre mønstre ved denne domstol end ved underretterne. Tabet af de slesvigske underretsprotokoller sættes i relief, da teorien ikke vil kunne efterprøves på materiale fra hertugdømmet.

Når disse begrænsninger for udnyttelsen erkendes, skal der heller ikke lægges skjul på, at udgivelsen er meget nyttig.

Jens Chr. V. Johansen

Kirsten Hastrup: Culture and History in Medieval Iceland. An Anthropological Analysis of Structure and Change. Clarendon Press Oxford 1985. 285 s., £ 25.00.

Kirsten Hastrups bog er, som undertitlen angiver, en antropologisk analyse af struktur og forandring i den islandske fristat. Mange historikere

har i de senere årtier ladet sig inspirere af teorier og metoder hentet hos antropologer og etnologer, og det har kunnet lade sig gøre på trods af det faktum, at disse fagfolk traditionelt arbejder med henholdsvis folk og kulturer i fjerne lande og med kulturer, der ikke tilhører den fjerne fortid. Kirsten Hastrup (KH) er ikke en historiker, der anvender antropologisk metode, men en antropolog, der arbejder med en historisk periode, nemlig en middelalderlig, og netop derfor profileres antropologens metode og resultat skarpt, set med en historikers øjne. Hvad sker der, hvad bliver forskellen, og hvad kan vi lære af det?

KH har siden 1977 publiceret arbejder om den islandske fristats kultur og historie. Denne bog er en revideret udgave af hendes doktordisputats fra Oxford 1979, og arbejdet med denne revision afsluttedes 1982. Siden har KH forsket videre i de islandske forhold, men har i denne bog valgt at fastholde den oprindelige »totale« analyse af det middelalderlige samfunds kultur og historie frem for at indarbejde nye specialstudier.

Hvilket mål har KH sat sig? Dybest set ønsker hun at få afklaret historiens plads og funktion i den socialantropologiske forskning. Problemet, hvorledes den historiske dimension kan inkorporeres i analysen af sociale systemer. Hun ønsker at få en dybere forståelse af det fine samspil mellem kultur og historie, og analysen er et middel hertil. Hendes studie bygger såvel på teoretisk og metodisk litteratur hentet i socialantropologien som på den forskning i islandsk historie, som en historiker ville finde relevant.

Det markante i KH's antropologiske analyse ses straks i selve fremstillingens struktur. Den består af to dele. Del I: en analyse og beskrivelse af samfundets struktur, og del II: analyse og beskrivelse af samfundets udvikling i fristattiden, fra landnamstiden til 1262. Strukturalismens force er – når en helhed er blevet udvalgt, udtaget til behandling – at analysere denne helheds struktur, systemer, indre love og indre logik, og strukturalistens problem er at kunne forklare forandring over tid, især overgangen fra en struktur til en anden. For en historiker er det en slags provokation at se bort fra det forløbsmæssige, at skildre et samfunds struktur som om tiden stod stille, for derefter – faststående i dette selvskabte land – at føje historien, i betydningen det der forandrer sig, til som en ekstra dimension.

Lad det være sagt med det samme: bogen er skrevet med antropologens terminologi, der tvinger i hvert fald nogle historikere til at hente en fremmedordbog ned fra hylden.

Hvorledes falder undersøgelsen konkret ud? I første del behandles det synkrone aspekt, det samtidige. Sagt i historikerens dagligsprog får vi en beskrivelse af det islandske samfund på en række felter: dets opfattelse af tid og rum, dets kosmologi, dets sociale systemer, både slægtskab og klassedeling, dets politiske og administrative system. Ana-

lysen går både på, hvad der var den herskende opfattelse af hvordan det var i »virkeligheden«, samt på denne »virkelighed«. Både på det begrebsmæssige og det materielle. Karakteristisk for dette samfunds forskellige kategorier er, at de alle – i forskellig version – i deres struktur rummer en vertikal og en horisontal dimension. Disse to dimensioners sameksistens, ligevægt eller uligevægt, er afgørende for samfundets udvikling. Et par eksempler må til!

Kosmologien var bestemt så vel af den nordiske gudelære som af den kristne. Disse to levede sammen og rummede begge henholdsvis den horisontale og den vertikale dimension. Den nordiske mytologis lære om opdelingen i Asgård, Midgård og Udgård udgjorde den horisontale dimension, vidnede om at guder og mennesker levede på samme plan og om, at der var en permanent balance i tilværelsen, fordi der aldrig nogensinde var nogen der vandt helt i de gentagne kampe mellem guder og jætter. Asken Ygdrasil repræsenterede den vertikale akse. Den var træet, der forbandt himmel og jord, og rummede tanken om menneskets dødelighed. Kristendommen var mest præget af den vertikale dimension, af tanken om en begyndelse og en ende på livet og af forholdet mellem Gud og mennesker.

Ættebegrebet rummede ligeledes disse to dimensioner. Den vertikale, dvs. den genealogiske, betegnede det man nedstammede fra, og den horisontale blev bl.a. udgjort af det udvalg af beslægtede man kunne trække på efter loven, når man skulle have støtte, f.eks. i fejdesituationer.

Efter at have lagt første dels strukturbeskrivelse bag sig, viser KH i anden del, hvorledes og hvorfor fristaten falder, dvs. tager det diakrone perspektiv ind. Forklaringerne på faldet er ikke overraskende i den forstand, at nye ukendte faktorer præsenteres. Det er for så vidt de kendte forklaringselementer, der optræder: klimaforværring, naturkatastrofer, interne slægtsopgør, den forringede kontakt/handel med Norge, og dette gamle moderlands ønske om at lægge Island under sig. Og dog er det nyt og meget interessant! Det nye er påvisningen af den indre logik i strukturen, som får den til at revne og dermed at gøre den modtagelig og sårbar over for de eksterne faktorer, bl.a. Norge, der ventede i kulissen. Det er samspillet af årsager, der forklares på en ny måde. Den omtalte balance i det strukturelle system tabes, begrebsmæssigt og materielt. På kosmologiens område fører kristendommens indførelse og vækst til, at den vertikale akse styrkes, og balancen forsvinder. Det samme sker i ættesystemet, hvor den genealogiske dimension udviskes, og hvor den gamle horisontale orientering forvandles til noget lokalt bestemt. Alt dette kommer tydeligst til udtryk på det begrebsmæssige plan, hvor selve udtrykket lov, der oprindeligt var lig med nationen, landet og folket, tømmes for dette gamle indhold. Loven var fra begyndelsen det overordnede, der strukturerede alt.

Det betød, at al forandring i samfundet måtte finde udtryk i en lovændring og gjorde det, indtil ændringerne kom så hurtigt, at systemets fleksibilitet ikke slog til. Så stod lov semantisk udtømt. Netop ved fristatens fald, der markeredes med kontrakten mellem Norge og Island i 1262, brugtes betegnelsen *islandsk* lov. Dette var et nyt begreb, der først blev nødvendigt i det øjeblik, hvor der overhovedet var andre love, der var relevante. I løbet af fristatstiden var det blevet nødvendigt at indoptage Guds lov, dvs. kanonisk ret, som den kristne kirke langsomt søgte at få indført, og det var jo ikke muligt al den stund den sidstnævnte insisterede på at være alt overordnet. Efter Norges magtovertagelse blev lov defineret udefra, som islandske lov, hvorved lov ikke længere havde sin gamle betydning som fællesbegreb eller som det samlede udtryk for den islandske nation, folk, kultur og historie.

Jeg synes det lykkes for KH at få det synkrone og det diakrone til at hænge sammen, og jeg ser hendes bud på fristatens fald som et meget spændende bud, om ikke budet. Kun et enkelt af få kritipunkter skal luftes. Det drejer sig om brugen af Grettirs saga p. 143 f. Denne saga, der som KH skriver, blev skrevet (was composed) efter fristatens fald, bruger hun som kilde, ikke til 11. årh.s virkelighed, "reality", for det må man være forsigtig med, skriver hun. Men hun mener, at den kan give os "some general notions about social order as viewed by the early Icelanders". Og det forstår jeg ikke. Hvorfor skulle sagaen være en sikrere kilde til fortidens begreber?

Hvad kan man som historiker lære af KH's bog? Jeg har fået mit metodiske begrebsapparat skærpet ved mødet med en fremragende stringent metodiker. Min opmærksomhed på årsagsforklaring er øget. Det bobler i mig med ideer til konkrete analyser af danske middelalderforhold, f.eks. sammenhænge mellem slægtskabsforhold og sociale klasser, og af landskabslovenes tilblivelse. Man lukker ikke bogen med en lugt af fårekød og klipfisk i næsen, men med en intellektuel tilfredsstillelse. Måske med en let gysen ved mødet med en overlegen begavelse, der behersker en total analyse, der fører til en total forståelse af et samfund, skrevet uden at pennen dirrer ret meget.

Nanna Damsholt

E. A. Bjørk: *Færøsk bygderet*. I. Husdyrbruget m.v. II. Ejendomsforhold og udskiftning. III. Strandretten. Matrikelstovan, Tórshavn, 1984. 644 + 552 + 371 s., ill. Kr. 400.

Den gamle færøske bygd var karakteriseret af fællesskabet, socialt så vel som arbejdsmæssigt gennem landbrug, fiskeri og grindfangst. I modsæt-

ning til Danmark er fællesskabet – omend på retur – stadig levende inden for landbruget. Således blev den første større bygd delvis udskiftet (kun indmarken) i 1928–30, og udskiftningen pågår endnu på øerne.

De to væsentligste elementer i bygden er den dyrkbare jord, indmarken, og de udyrkede strækninger, udmarken, idet dog senere anlagte bygder, udflytterbygder, ikke fik udmark. Især i løbet af det sidste hundrede år er der indtaget jord fra udmarken til opdyrkning, træer. I modsætning til træerne kaldes den gamle opdyrkede jord for bøen. Den enkelte bygds udmark grænser til andre bygders, så der findes ikke jord, som er ingenmandsland, ligesom de små almindinger har en anden karakter end den, som kendtes i Danmark. Ud over græsning og tørveskær hører til udmarken forskellige herligheder, f.eks. fuglebjerg. Udmarken ligger i sameje, således at et bestemt jordestykke ikke tilhører en bestemt ejer alene. Fåreholdet er den vigtigste rettighed i udmarken, og den kan foregå i fællesskab, felag, eller i særeje, kenning. I indmarken er træ- og bøstykkeerne påviselige, men kun bøstykkeerne er sat i egentlige andele, i marketal. Det normale er, at der til et bøstykke hører en andel i udmarken.

Ejendomsmæssigt deles jorden i odelsjord (privateje) og kongsjord (fæste under det offentlige). Med tiden er odelsjorden gennem arv blevet splittet i meget små stykker. Det er en udbredt holdning, at jord ikke må komme ud af slægtens eje, og således tilhører megen jord folk uden for bygden. Desuden findes mange små brug, hvor der kun er fårehold til eget forbrug.

Denne meget skematiske beskrivelse kan give et indtryk af vanskelighederne ved udskiftningen, og selv uden udskiftning er der et godt grundlag for mange retssager. På baggrund af dette og en kulturhistorisk interesse holdt dommerfuldmægtig, senere sorenskriver, E. A. Bjørk 1956–59 en forelæsningsrække for indbudte sagkyndige gæster. Disse forelæsninger blev sammen med gæsternes kommentarer i de følgende år udgivet af Matrikelstovan i stencileret form, og nu har institutionen udgivet dem på tryk.

Det første bind indeholder en oversigt over bygdens opbygning og styremåde (grandestævne m.v.) efterfulgt af beskrivelser af fårehold, kohold o.s.v. Andet bind gennemgår den historiske udvikling af ejendomsforholdene, odels- og åsæderetten og udskiftningsreglerne. De sidste fylder størstedelen, næsten 400 sider. Tredie bind omhandler særligt rettigheder i forbindelse med hval, tang, sten og grus.

Værkets titel svarer til indholdet: en beskrivelse af de bestående retsforhold inden for de færøske bygder. Det er primært en håndbog, og med udviklede forhold og en uafsluttet udskiftning har værket allerede i den stencilerede udgave bevist sin store nytte. Forfatterens kulturhistoriske interesse præger dog i høj grad ved lange historiske gennem-

gange, og på dette område er den også meget anvendt. For at bedømme værdien af dette aspekt er det vigtigt at se på grundlaget. Det benyttede arkivmateriale er fortrinsvis af retslig art, suppleret med administrative og lovgivningsmæssige sager vedrørende landboforhold. Gennemgående er det fra dette århundrede, men i enkelte tilfælde går det tilbage til midten af det forrige. Dog findes i akterne ofte afskrifter af ældre dokumenter.

Svagheden ved kildematerialet er tydelig, når det gælder beskrivelsen af forhold før 1850, hvor grundlaget er for tilfældigt til at kunne give et dækkende billede. Et andet væsentligt problem er kildernes normative karakter. Man bliver betænkelig, når retssager over det samme spørgsmål opstår gang på gang over en længere tidsrække. Forbudet i 1698 mod at holde fårene i kenning er et udmærket eksempel. Trods gentagne trusler om strenge straffe vedblev folk mange steder med kenning, og så sent som 1842 var det stadig det almindeligste på Sudero.

Ikke alene kildevalget gør det svært at trænge bag det skrevne ind til bygdens liv, den strengt tematiske opdeling gør det ikke bedre. På intet tidspunkt standes op for at betragte bygden som en fungerende helhed. Dette er både en svaghed forsknings- og formidlingsmæssigt.

Genudgivelsen rummer også en del problemer. Nogle kommer af udgivelsesformen. Af økonomiske hensyn er et fotografisk optryk naturligt, men da forlægget er en ofte dårlig, tæt beskrevet (enkelt linjeafstand) stencil, bliver resultatet meget u håndterligt. Der er heller ikke gjort meget for at tilgængeliggøre værket. Det oprindelige register er tåleligt, men burde være suppleret med en forkortelsesliste og korte definitioner af anvendte begreber. Kort med færøske og danske navne ville have været til stor nytte. Mest ærgerlig er manglen på en oversigt over forskning og publikationer på området i tiden efter den første udgivelse. Dels kunne det have givet læseren en kort introduktion, dels har forfatteren selv nogle år senere (i indledningen til Johs. Ewens: *Jordfællesskab og udskiftning på Færøerne*. Famién Bygd. 1975) givet en på punkter anderledes historisk redegørelse. Den senere forskning, som navnlig har fundet sted i form af delstudier, har tillige nuanceret billedet.

Mange af de ovennævnte anker er uretfærdige over for forfatteren, hvis mål primært var at lave en håndbog. Som sådan har den stadig meget stor værdi. Rigtigt benyttet er den yderst væsentlig for beskrivelser af den færøske historie. Med sin materialerigdom er den en guldgrube for lokalhistorikeren. Ved sine gennemgange af tilblivelsen af love er den et godt udgangspunkt for studier i forholdet mellem befolkning, lokal og central myndighed. Ærgerligt er det, at værket med sin store betydning ikke er gjort mere tilgængeligt for interesserede.

Peter Korsgaard

D. H. Wulff: Nøgle til Almanakken. En ledsager til hvert års almanak. 1881. Genudgivet af Københavns Universitet og Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck 1985. 85 s. Kr. 58,50.

Interessen for den danske almanak er løbet ind i et mindre opsving, uden al tvivl foranlediget af at den som privilegeret universitetsalmanak i 1985 havde 300 års fødselsdag. Privilegiet afskaffedes ganske vist i 1976, men lige så lidt som dets indførelse medførte særlige ændringer, har de sidste ti års tilværelse på det fri marked afstedkommet synlige forandringer i Skriv- og Rejse-Kalender for det år efter Kristi fødsel 1986.

Det er derfor det overhovedet har været muligt i 1985 at genudsende *D. H. Wulffs Nøgle til Almanakken*, som udkom i 1881. Den genudsendtes reprografisk i 1971, men i jubilæumsåret har Københavns Universitet i samarbejde med Nyt Nordisk Forlag under redaktion af Lilian Noval genudsendt *Wulffs Nøgle*. Denne gang i en direkte transskription af den gotiske tekst, som det hedder i forordet, der ligeledes fortæller, at den »transskriberede tekst er ikke blevet redigeret, hvorfor henvisninger til »nulevende personer« altså er henvisninger til historiske personer«.

Men *Wulf* giver så vidt jeg kan se overhovedet ikke den slags henvisninger. Det havde været mere på sin plads at oplyse, at når *Wulff* en række gange oplyser, at navne er indkommet i almanakken i forrige århundrede, mener han i 1700-tallet (f. eks. 8. marts, 24. marts, 2. og 3. oktober, 22. december).

Men forordet rummer med sine kun tretten linier flere problemer både med hensyn til hvad det oplyser og hvad det ikke oplyser.

Læseren stilles »en direkte transskription fra et fotografisk optryk af den gotiske tekst« i udsigt. Allerede her spidser den filologiske vagthund øren. Teksten er jo ikke gotisk men jævnt og godt dansk, der kun lider af den skavank, at skriften er gotiske bogstaver eller – med en korrektere betegnelse – fraktur eller – med en betegnelse alle forstår – krøllede bogstaver. Disse bogstaver volder i dag så store problemer for tilegnelsen af ellers uproblematisk tekst, at det er fuldt berettiget at translitterære (det korrekte udtryk!) til vor tids type: antikva. Og historisk set kan det ikke nok som beklages, at Danmarks beliggenhed har gjort os til en typografisk provins af Tyskland frem for de romansk-angelsaksiske lande (incl. Nederland), hvor de krøllede bogstaver aldrig har været brødskriften. Forordet lader ane, hvad også selve udgaven til fulde bekræfter, at tilegnelsen af krøllede bogstaver i dag kræver høj alder eller filologisk skoling. Jeg mistænker ikke *Wulffs* genudgiver for nogen af delene, men herom nærmere nedenfor.

Hvad forordet ikke oplyser vil naturligvis altid være underlagt en subjektiv bedømmelse, men jeg synes trods alt det kræver en argumentation at ud-

give en over hundrede år gammel bog, der bortset netop fra forordet skal fremtræde som om den var fra i dag. *Wulffs Nøgle* har faktisk bevaret sin grundlæggende genudgivelsesværdi, men det forhindrer på den anden side ikke konstateringen af, at forskningen trods alt er skredet frem siden 1881 eller – og navnlig – af at yderligere udforskning af en række dunkle punkter ville være ønskelig og måtte kunne forventes af en egentlig nyudgave.

Wulffs Nøgle indeholder syv sider om vor kalender med særlig vægt på beskrivelsen af de store højtider og især de forskydelige eller bevægelige centerret omkring påsken og dennes fastsættelse. Dertil en helt kort opregning af de jødiske festdage. Hovedærindet for *Wulff* (nyudgavens p. 14–81) er imidlertid en gennemgang dato for dato af historien bag navnet på den pågældende dag. Og når *Wulff* overhovedet lader sig genudgive i 1985 er grunden den enkle, at vor almanak på dette punkt simpelthen er uændret. Ikke blot siden 1881 men i det store og hele og i al fald i princippet siden katolicismens dage.

Vor almanaks navnerække har en tredelt oprindelse.

1. Helgennavne, almindeligvis angivende den pågældende helgens dødsdag, sjældnere helgenens overførselsdag (translatio) eller 8. dagen for hovedfesten (oktaven). Disse dage optager langt hovedparten af vor almanaks dage.
2. Sekundære navne indkommet siden reformationen. Optager en halv snes dage.
3. Kirkelige højtider uden speciel tilknytning til noget enkelt personnavn. Optager ganske få dage som f.eks. 11.000 jomfruer (21/10), korsets ophøjelse (14/9), juledag (25/12), børnedag (28/12).

Om de sidste kan man næppe sige noget nyt. For de to andre punkter gælder der det klassiske problem ved genudgivelser. De hellige mænd og kvinder, som har lagt navn til de forskellige dage, er blevet bedre kendt i de sidste 100 år. Legender og historie er blevet vejret mod hinanden, måske med ændret levetid, virkested og martyrium til følge. I almindelighed detaljer, men på den anden side detaljer, som en ny udgave naturligvis ville have ajourført. *Benedikt af Nurcia* (21/3) døde 547 og ikke 543. *Barbara* (4/12) blev efter *Wulff* halshugget 240, men der findes også en afvigende tradition om, at hun led martyrdøden i 306. *Gad* 1971 (*Helgener*. Legender fortalt i Norden) fastslår, at hun »har ikke levet andre steder end i legendens verden«. *Alban* (21/6) bestemmes af *Wulff* som biskop i Mainz i 4. århundrede men er utvivlsomt som anført af *Gad* 1971 den engelske martyr *Alban*, som 22/6 omkring år 300 led martyrdøden. Listen kunne fortsættes

Når det gælder de sekulære dage som f.eks. *Beate* (8/3), *Mariane* (16/4) og *Svend* (3/12) ved man i de fleste tilfælde lige så lidt som *Wulff*, der

varierer sin kommentar over temaet: nyttilkommet navn, anledning ukendt. Othenius (16/11) er dog en simpel, men gammel fejl i almanakken for Othmarus, en hellig abbed i St. Gallen i 8. århundrede, hvis korrekte navneform holdt sig i den islandske almanak, indtil den strøg helgennavnene i 1970. Det er indlysende, at en ny almanaknøgle måtte tage disse navne op til fornyet overvejelse. Nu må man nøjes med at opfordre andre til at løse problemerne. En lille konkret forskningsopgave med god udsigt til succes.

Er det således indholdsmæssigt en tvivlsom affære at genudgive Wulffs Nøgle, lader selve den måde genudgivelsen er grebet an på ingen tvivl tilbage om, at udgiveren skulle have afstået fra arbejdet.

Den transskriberede tekst er ikke blevet redigeret, siger forordet, men den er heller ikke bogstavret gengivet. *Jærn* skrives *jern*, *Christus* bliver til *Kristus* og *finde* (flertal) gengives *finder*. Måske meget rimeligt, men så bliver man i tvivl om forrige århundrede nu også betyder 1700-tallet eller om det alligevel betyder 1800-tallet.

Den helt afgørende indvending mod genudgivelsen er dog, at udgiveren ikke kan læse krøllede bogstaver. Euphrosyne (11/2) er blevet til Cuphrosyne, Valentinus (14/2) skrives Balentinus, Eutychnus (14/3) skrives Gutychius, Tarsis (u. 27/3) Tarfis; Theodosius (2/4) Theodofius og Nicætas (3/4) skrives Ricætas. Jeg standser opremsningen her. Det er ikke trykfejl, men læsefejl som viser, at så snart teksten indeholder navne breder panikken sig. Og så kunne udgiveren for personnavnenes vedkommende endda have nøjedes med at gøre sig den ulejlighed at sammenligne med registret, hvor Wulff har serveret den alfabetiske plads.

Historien om den danske almanak (se senest T. Damsgaard Olsen i Almanakken 1985 og Lis Toft Andersen i Bol og By 1986: 1) er historien om evighedskalenderen som blev årskalender uden at ville det. Modstræbende blev vejrfordsigelser, gunstige åreladningstidspunkter og bondepraktik udeladt til fordel for de mere sikre markedsfortegnelser og astronomiske forudberegninger. Navnerækken, som almanakken selv var herre over, var der derimod ingen grund til at ændre, men det er ikke grund nok til blot at genudgive Wulffs over hundrede år gamle, for datiden fortjenstfulde nøgle, og der er slet ingen grund til at gøre det i en kvalitet, som burde være Københavns Universitet fremmed.

Bent Jørgensen

Iørn Piø og Rita Pedersen: Dronningens Visebog. Viser indsamlet af en folkemindesamler i sekstende århundrede. Med tilrettelagte og harmoniserede melodier. Forlaget Folkeminder 1984. 120 sider. Ill. Noder. Kr. 190,-.

Folkeviseforskeren Iørn Piø, der i 1985 disputerede på sin bog *Nye veje til folkevisen*, har sammen med kandidatstipendiat Rita Pedersen (Laboratorium for folkesproglig middelalderlitteratur, Odense Universitet) udsendt *Dronningens Visebog*, en samling på 26 visetekster fra det såkaldte *Svanings håndskrift II*. Dette visemanuskript, der formentlig er fra perioden 1575-1590, indgik i folkevisesamleren Anders Sørensen Vedels visearkiv, som han i bearbejdet og til dels gengidtet form udnyttede i den store trykte udgave fra 1591: *It Hundrede vduaalde Danske Viser...* (genudg. 1929 af Paul V. Rubow).

Piø og Pedersen er gået tilbage til det originale visemanuskript og har med meget nænsom hånd bearbejdet og normaliseret for den nutidige læser og sanger. Der er i efterskriften (ved Rita Pedersen) omhyggeligt redegjort for udgivelsesprincipperne. I forordet (ved Iørn Piø) fortælles en anekdote om dronning Sofia, der i 1586 besøgte Tyge Brahe på Hven for at se hans observatorium. På grund af storm måtte hun tilbringe yderligere nogle dage på øen. »Der blev så tid til at snakke om løst og fast, og en dag ved bordet fortalte Tyge Brahe dronningen, at hans ven Anders Sørensen Vedel, der var blandt gæsterne, havde samlet adskillige gamle viser, som han nu havde i sit arkiv i Ribe.« Den viseinteresserede dronning bad Vedel om at renskrive dem og give dem hende ved lejlighed – og hun fik dem 5 år senere som den kendte trykte viseudgave, der var tilegnet hende.

Den foreliggende *Dronningens Visebog* er tilegnet dronning Margrethe den Anden »i erindring om at HENDES MAJESTÆT i en nytårstale til det danske folk henlede opmærksomheden på vor store viseskat...« Denne verbale knæbøjning for det royale forekommer i dag en smule antikveret, så meget desto mere, som Piø i sit omfattende forskningsarbejde har forladt det antikvariske perspektiv til fordel for en gennemgribende revision af den gængse opfattelse af vore folkeviser: at det oprindeligt er adelsviser, som er sunket ned til den brede befolkning, hvor de er endt som almueviser.

Piø »nylæser« de gamle visehåndskrifter og påviser, at der i hvert århundrede siden det 13. og indtil slutningen af det 18. er digtet viser i en gammel, middelalderlig markedsvisestil, før 1500 af markedsangerne (de gamle folkeviser, dvs. balladerne) og efter 1500 af bl.a. skillingsviseforfatterne (de nyere folkeviser, dvs. skillingsviser i den gamle markedsvisestil). Piø pointerer videre, »at det er folkevisetraditionen, både den gamle og den nyere, der har inspireret musisk begavede, både professionelle og amatører, i adelsmiljøerne fra det

femtende til det syttende århundrede til at skabe en *adelsvise*tradition til brug for deres sang- og dansefæner på herregårdene og ved hoffet.«

Denne tvedeling i folketradition og adelstradition er gennemgående for Pios arbejde og afspejles også i kommentarerne til de her aftrykte viser fra *Svanings håndskrift II*.

Vedels visebog fra 1591 var tænkt som en brugsbog, og det samme er hensigten med *Dronningens Visebog*. Derfor er den forsynet med melodier i Rita Pedersens klaversats. Desværre er der ikke optegnet en eneste melodi i *Svanings håndskrift II*, så hun har sammenstykket melodier fra nær og fjern – fra enkelte ældre håndskrifter men mest fra 1800-tallets almuetradition (bl.a. optegnet af Evald Tang Kristensen).

Fra folketraditionen er det velkendt, at en vise-sanger henter sit melodistof fra mange forskellige sammenhænge. Samme vise kan synges på flere forskellige melodier, verdslige sangmelodier kan bruges til åndelige sange, viser fra syngespil kan bruges til nyskrevne skillingviser osv. osv. – Men det er altid den enkelte folkesanger, som selv afgør sit valg af melodi.

I denne visebog har Rita Pedersen imidlertid selv valgt på de nutidige brugeres vegne: »Når en af håndskriftets viser gennem sin metrik, vers- og omkvædslængde og versantal med de indbyrdes varianter har peget på en gruppe af melodier fra nittende århundrede, da har stil og tonart over for visens indhold været afgørende for valget af melodi.« Sådan!

At det netop er en klaverudsættelse, som er valgt som underlag for sangen, skal måske ses i sammenhæng med visebogens tilegnelse til dronning Margrethe den Anden, idet det må være velkendt, at prinsen er en habil pianist. For de fleste andre brugere ville en (guitar) becifret sangstemme – som f.eks. i Politikens visebøger – have forekommet tilstrækkelig og i måske nok så god overensstemmelse med både den ældre adelstraditions og nutidens ungdoms forhåndenværende instrumentarium (inkl. el-orgel). Men Rita Pedersen fortsætter uden nærmere motivering den borgerlige, fikserede klaversatstradition, som vi kender fra Berggreen, Laub og alle de andre, som har gjort ihærdige forsøg på at »normalisere« folkesangen. Retfærdigvis skal nævnes, at Rita Pedersen udtrykkeligt pointerer, »at der nænsomt kan eksperimenteres med stavelsesændringer og ombytning, tilføjelse eller strygnung af småord, så visen mundrettes efter melodien...« Men alligevel havde det nok været bedst at elaborere noget mindre på melodierne – og måske slet ikke forsynet de mange fint udgivne tekster med melodier på de nævnte vilkår. Piø skriver i forordet: »Dette sidste [tilføjelse af melodier] er ikke sket uden efter store betænkkeligheder.« Men denne faglige tvivl vejede altså ikke tungest.

Karsten Biering

Tradition og Kritik. Festskrift til Svend Ellehøj den 8. september 1984. Den Danske Historiske Forening 1984. 435 s., ill. Kr. 275,-

Vidste De, at »Ellehøj« er østjællandsk for »Elverhøj«? Nej vel, men det fremgår af indledningsartiklen i dette festskrift til Svend Ellehøj, professor i 16.-18. århundredes historie ved Københavns Universitet.

Det kan godt nok være vanskeligt at gennemskue, hvad festskrifter indeholder. Hensigten med dem er jo, af gode grunde, at fejre en bestemt person, snarere end at udgive en antologi om et bestemt emne. Da bidragyderne oftest er kolleger, venner og elever, så kan indholdet tit ende med at blive en pose blandet slik.

Det kan dog være en »nøgle« til indholdet at vide, hvem den fejrede person er, og hvad han/hun interesserer sig for. Dette kan være med til at sortere posens indhold i vingummi, lakrids, bolcher o.s.v. I dette tilfælde er den hyldede, som nævnt, professor i 16.-18. århundredes historie og artiklerne handler da også om emner indenfor denne periode.

Vi kommer godt omkring. Her er artikler om konkrete begivenheder, konkrete personer, historiefattelse, modeller for en ny verdenshistorie m.v. Men, hvad gør man som anmelder med 18 artikler, som alle kunne omtales? Tja, man kan nævne i flæng, og det vil jeg så gøre, uden at man derfor skal tro, at de nævnte er de bedste. De der nævnes er de der har gjort mest indtryk på undertegnede, og det behøver ikke at være for det gode.

Der er en ny tolkning af Sigbrit, ud fra en kvindeforståelse, skrevet af en mand. Der er studier over, hvad der skete med kongetienden efter Reformationen og hvad bonden Jørgen Mikkelsen lavede i Kongens Råd 1539. 1500-tallets retspraksis undersøges dels gennem lensregnskabernes sagsfaldsregistre og dels gennem en troværdighedsanalyse af udsagnet: »Tak Gud, min søn, at du ikke kom for Riberret«. Forskellige historiografiske spørgsmål behandles, f.eks. Peder Palladius historiefattelse, udnævnelsen af den første historiograf, og C. F. Allens og A. D. Jørgensens syn på Christian IV. Der er artikler om adelige gods-ejertyper i 1600-tallet, samtidige portrætter af Frederik II, begrænsningerne 1756 af fattige børns muligheder for adgang til latinskolen og akademiet og en artikel om »24 læs ved til at varme sig ved«, som dog ikke handler om datidens energidebat, men om troldom i Helsingør 1625-26.

Der er altså rige muligheder for at få lagt nye brikker til ens viden om det 16.-18. århundredes historie gennem læsning i dette festskrift.

Jens Christensen.

Karen Andersen: Hårkullorna fra Våmhus. Bearbejdet af Peter Laursen og udgivet af Bangsbomuseet og Karen Andersens børn. 1984. 144 s. ill. Kr. 168,-.

Fremstilling af smykker og lignende af hår blev i løbet af forrige århundrede visse steder til fint kunsthåndværk med rødder i knipling og possementmagerfaget. Det var overvejende et kvindehåndværk, og det var navnlig kvinderne i Dalarna i Sverige (Våmhus), der blev eksperter på feltet. De rejste sammen i større eller mindre grupper og solgte, hvad de i forvejen havde fremstillet, eller hvad de undervejs fik bestilling på. De rejste indenlands og udenlands – bl.a. i Danmark. Omkring århundredskiftet ebbede interessen for hårarbejderne ud, og hvad der blev tilbage var ofte maskinfremstillet. Historien om dette håndværk og dets udøvere blev i mange år en hjertesag for Karen Andersen, der til sin død, 83 år gammel, i 1982 arbejdede med sit emne dels i Danmark, dels i Sverige som tilknyttet Universitetet i Uppsala. Bangsbomuseet, hvis formand hun var, sikrede hun en fin samling hårarbejder.

Karen Andersen fik publiceret dele af sine resultater i sin levetid, men nåede ikke at få udgivet et større manuskript om de svenske »hårkullor«, altså de hårflettende kvinder. Det er dette arbejde, der nu er bearbejdet og udgivet af museet og familien. Det er blevet et flot minde over en energisk og usædvanlig kvinde. Hårarbejderne beskrives i alle tænkelige detaljer, men de sættes også ind i en kulturhistorisk ramme, så læsere uden særlig interesse for hårsmykker o.lign. kan hente noget i bogen. Især gælder det for afsnittene om kortlægningen af kvindernes rejseruter, som er beskrevet på grundlag af studier i politikyndighedernes pasprotokoller. Her er spændende aspekter at tage fat på både for demografer og kvindehistorikere. At de kvinder, der i årevis drog lande og riger rundt, var selvstændige og handlekraftige – bogstaveligt talt – får man også et levende indtryk af gennem de konkrete livshistorier, der lægges frem.

Anvendelsen af kilderne hører til det problematiske i bogen. Beretninger af mere eller mindre literær art bruges helt på linie med pasprotokoller og andet arkivmateriale, og det hele væves sammen til et indtagende, men også noget uigennemskueligt mønster. Det ville have hjulpet på overskueligheden, om de mange henvisninger i teksten var samlet til sidst, hvor man også må lede for-gæves efter en fortegnelse over de utrykte kilder og deres opbevaringssteder – såvidt det kan gennemskues, i hovedsagen danske og svenske landsarkiver.

Alt i alt er det glædeligt, at der har været kræfter til at få udgivet og samlet Karen Andersens efterladte arbejde, der især med oplysningerne om kvinderne bag det specielle håndværk når ud over

det meget specielle, og derfor fortjener at blive kendt af mange.

Margit Mogensen

Dorte Margrete Rosenberg's Farvebog »udskrefven Den 29te Februariis A°52«. Ved Sara Wold og Ester Nielsen. Blåvandshuk Museum. 1984. s. 57 ill. Kr. 96,-

Gennem de seneste år er der gennem aftenskoleundervisning og ved museumskurser for børn og voksne skabt en øget interesse for tidligere tiders tekstilforarbejdning. Denne interesse følges nu for plantefarvningens vedkommende op gennem Blåvandshuk museums udgivelse af den hidtil ældste kendte farvebog fra 1752.

Farvebogen stammer fra fra herregården Hesselmed ved Oksbøl i Sydvestjylland, og den menes at være skrevet af Dorte Margrete Rosenberg (1726–1809), der var gift med ejeren af Hesselmed.

Blåvandshuk museums tekstilmedarbejder Sara Wold, har forsynet bogen med en indledning, hvor der kastes lys over herregården Hesselmed i Dorte Margrete Rosenbergs tid. Denne dame fortjener bestemt også en nærmere omtale. Dorte Margrete Rosenberg var gift to gange og barnløs i begge ægteskaberne. Som enke båndlagde hun bl.a. kapital til fattige børns skolegang, oprettede et hospital for de fattige og et bibliotek for Ål sogns boeere. Hertil kommer, at hun i 1768 lod fæstebønderne købe deres gårde, medens de der ikke ønskede, eller som ikke turde kaste sig ud i det usikre, fik frist til et år efter hendes død med at træffe afgørelse om et eventuelt gårdkøb. Denne omsorg for fæstebøndernes ve og vel skyldes, ifølge Sara Wold, at Dorte Margrete Rosenberg ikke ville udsætte gårdens fæstere for en ublid ny ejer af herregården.

Et andet centralt emne, der er med til at tegne livet omkring herregården i slutningen af 1700-tallet, er forfatterens gennemgang af skifteprotokolens boopgørelse. Et af gæstekamrenes dyner blev f.eks. i 1809 vurderet til 66 Rigsdaler, medens tjenestepigernes lå omkring 4 Rigsdaler. Registreringen af dynernes mange striber vidner om, at farvebogens opskrifter har været anvendt.

I farvebogen findes 61 opskrifter, der gengives i original ortografi, men med ordforklaring og gode råd og anvisninger til folk der måtte ønske at afprøve opskrifterne. Denne rådgivning gives af den kyndige farver Esther Nielsen.

Dorte Margrethe Rosenbergs mange initiativer og hendes stilling i sognet ville være spændende at følge på lidt nærmere hold, end det kan ske i en indledning til en bog som denne.

Bodil K. Hansen.

Haavard Rostrup: Miranda i Danmark. Francisco de Miranda's danske Rejsedagbog 1787–1788. Rhodos. 322 s., ill. Kr. 288.

Det er sjældent nu om dage at se en så flot bog som »Miranda i Danmark«. Det er en ren fornøjelse. Fra den fine papirkvalitet til de gode billedengivelser og det flotte lay-out. Alt vidner om, at der er lagt sjæl, energi og masser af penge i denne udgivelse. Det righoldige og originale billedmateriale gør det til en oplevelse blot at bladre i den. Det er en undtagelse, at billedet af Frederik VI på side 65 er spejlvendt og underbelyst og ændrer ikke helhedsindtrykket af bogens fornemme fremtrædelsesform, som gør prisen 288 kr. særdeles rimelig.

Miranda rejste i flere år rundt i Europa og det danske afsnit af hans rejsedagbog er kun en mindre del af hans omfangsrige skildring. Læseren får en grundigt indføring i Mirandas liv i et indledningskapitel, der til fulde tilfredsstiller nysgerrigheden. Og det er en nysgerrighed, der naturligt vækkes af dagbogsskildringen.

Vi føres af Miranda gennem det københavnske liv i 1700-tallets 2. halvdel. Vi er på besøg i de mørke og stinkende fængsler og til fint selskab hos overklassen. Vi har frækt besøg af ludere og er på oplysende museumsbesøg. Alt sammen skildret med en umiddelbarhed, der giver oplevelserne farve og spænding.

Der er ingen dybere tanker eller vurderinger i bogen. Det mest indtrængende afsnit er hans besøg i københavnske fængsler og hans forsøg på at bedre de indsattes forhold. Et afsnit der måske føles endnu stærkere, fordi Miranda selv skulle komme til at tilbringe sine sidste år under et forfærdeligt fængselsophold efter at have levet et eventyrligt liv i Paris, London og Sydamerika.

Men bortset fra fængselsafsnittet går Miranda ikke i dybden, hverken i sin samfundskritik eller i sin menneskeskildring. Men det er nok lidt for krævede at forlange tænksomme passager. Andre dele af hans omfattende dagbog kunne jo også indeholde disse funderinger, og hans radikale samfundssyn, der skulle resultere i revolutionær aktivitet i såvel Paris som Sydamerika, synes også at ligge implicit i en række skildringer. Og han havde også så travlt med at fortælle om de mange mærkelige ting han så, at han ikke skal lastes for andre udeladelser.

Bortset fra ludere og de indsatte er de lavere samfundsklasser stort set fraværende i bogen. Han færdedes i samfundets elite, hvor det taltes om videnskab, litteratur, storpolitik og flirtedes. Samfundets overklasse synes at have usynliggjort de lavere sociale klasser.

En del af bogen består af noteapparatet og der bør afslutningsvis siges et par ord om dette imponerende arbejde. En utrolig mængde forhold og personer er her beskrevet på glimrende måde. Om det så er tilfældige toldere og portnere er de forsøgt

identificeret. Og det højner faktisk fornøjelsen. Man føler sig til sidst helt hjemme i den lille verden, som Miranda så grundigt og nysgerrigt tog i øjesyn til vor fornøjelse.

Bent Blüdnikow

Landbruget og landbrugskrisen 1818–28. Landbohistorisk Tidsskrift, Bol og By, 2. række nr. 6. Landbohistorisk Selskab 1984. 214 s. Kr. 74,00.

I den hidtidige historiske litteratur har perioden 1818–28 været opfattet som en dyb kriseperiode for det danske landbrug. Ovenpå krigskonjunkturerne under Napoleonskrigen rammes det danske samfund, herunder specielt landbruget, at en dyb krise som følge af Statsbankerotten 1813 og de normaliserede forhold i Europa efter krigens ophør. Ude i Europa begyndte man igen at producere og eksportere landbrugsprodukter, og de enkelte lande forsøgte, gennem importrestriktioner, at beskytte deres eget landbrug, hvilket fik katastrofale følger for dansk landbrug. Priserne falder, og vi kan ikke sælge vores varer. Følgen er tvangsauktioner i hobetæl, hvorved godsejere og bønder må gå fra deres gårde.

Dette billede har været meget sejlivet indtil idag, men bygger i virkeligheden kun på nogle få udtalelser fra den debat der foregik i samtiden. Den hidtidige forskning har ikke taget højde for, at disse udsagn skulle ses i den sammenhæng de fremkom i, altså i sammenhæng med forfatterens generelle vurdering af samfundet. Undersøgelser af de pågældende udsagns troværdighed har været yderst få. Derfor er det foreliggende temahæfte om krisen meget velkomment.

Hæftet består af 5 artikler under temaet om krisen. Heraf omhandler dog kun de 4 selve krisen, medens den 5. behandler 1850'erne og faktisk intet har med krisen at gøre. Alle 5 artikler udspringer af specialer fra Århus og Københavns Universiteter fra 1976 og frem.

Den første artikel, af Søren Olesen, omhandler landbrugets produktions- og afsætningsforhold generelt, 1815–30. Forfatteren forsøger, ud fra den eksisterende litteratur, at belyse den hidtidige kriseopfattelses troværdighed. Gennem analyser af befolkningsforholdene, den økonomiske vækst, landbrugseksporten og landbrugets indtjening kommer han frem til, at på disse områder var der fortsat vækst, om end, for visse forhold, i en afdæmpet form, gennem perioden. Han kan derfor konkludere, at der ikke er belæg for den hidtidige opfattelse af en dybtgående krise. I stedet vil forfatteren se perioden som en tilpasningsperiode, en periode hvor landbruget indstiller sig på de nye Verdensmarkedsforhold efter krigen. Derved ophæves skellet mellem krisen og den efterfølgende

kornsalgssperiode, og hele perioden 1815–75 er derfor en lang periode, hvoraf den første halve snes år går med tilpasning.

Det er dog, trods alt, en kendsgerning, at mange godser havde alvorlige problemer i perioden og at en del af dem kom på tvangsauktion og blev opkøbt af staten. Jens Skrivners artikel analyserer godsøkonomien ved Fr. Chr. Güldencrones godser, Wilhelmsborg og Moesgård, 1788–1824. Gennem en analyse af godsejerens indtægter og udgifter, kommer forfatteren frem til at baggrunden for at godserne kommer under administration 1821 og at Moesgård 1822 sælges på tvangsauktion, dels er de »passive« investeringer i forbindelse med landboreformerne (udskiftning og udflytning) og dels købet af baroniet Marselisborg 1805. Specielt det sidste dræner pengekassen. 1805–19 optages det ene lån efter det andet og da et stort lån opsiges til betaling juni termin 1822 går den ikke længere. Årsagen, til at det går galt, er altså, at godsejeren er ude af stand til at forrente gælden, da indtægterne falder efter 1818.

Den hidtidige kriseopfattelse så også bønderne som ofre for krisen. Her kommer Merete Johansens undersøgelse af krisen og gårdmændene i Tybjerg herred, Præstø amt, frem til et andet resultat. Gennem skøde- og panteprotokoller, auktionsprotokoller, fogedprotokoller og skiftedokumenter kan hun undersøge, hvor mange der blev udpantet eller kom på tvangsauktion, om der er sammenhæng mellem gældsbyrde og risiko for auktion, om fæstebønderne klarede sig bedre end selvejerne og om der var en bevægelse fra selveje til fæste, som det er blevet hævdet. Sammenfattende kan man sige, at der i kriseperioden er tale om en lille stigning i antallet af auktioner og udlæg i forhold til perioden før, at der ikke er nogen sammenhæng mellem gældsbyrde og risiko for auktion, men at risikoen i høj grad hænger sammen med hvem man skylder penge, at der ikke er stor forskel på risikoen hos fæstere og selvejerne, og at der ikke er en bevægelse fra selveje til fæste. Konklusionen er, på det foreliggende grundlag, at den hidtidige kriseopfattelse har været stærkt overdrevet for bøndernes vedkommende.

Den 4. artikel om krisen, af Lars Denhardt Nielsen, om den landøkonomiske debat under krisen, omhandler de brydninger der var i debatten, og hvordan de forskellige retninger opfattede og anvendte krisen i deres argumentation. Analysen bygger på den trykte debat og koncentrerer sig om 2 temaer: Forpagtning og Handels- og Produktionsforhold. Forfatteren kommer frem til, at der var 3 fløje i debatten. 1. en »liberalistisk«, der så krisen som en følge af periodens økonomiske problemer, og som mente den skulle afhjælpes ved en gennemgribende liberalisering af ejendomsforholdene. 2. en »regressiv« (godsejer) fløj, som bl.a. så krisen som et udslag af for høje skatter, for mange offentligt ansatte m.m. Krisens løsning var her løsningen af den enkeltes private problemer, ikke en

løsning af samfundsmæssige problemer. Endelig mente den 3. retning, den »bondebeskyttende« (præsterne), at staten skulle sætte ind med beskyttelse og oplysning af bønderne. Kun herved kunne bønderne blive i stand til at overleve krisen.

Endelig ligger den sidste af temaartiklerne kronologisk udenfor kriseperioden. Annette Knudstrup beskæftiger sig med Bondevennerne, bonden og fæstesagen i 1850'erne. Hun analyserer udviklingen i og nederlaget for den politik, Bondevennerne førte i Rigsdagen gennem 1850'erne. Fra et forslag om tvangsafløsning af fæstevæsenet, viser hun hvordan dette, gennem knæfald for centrumgrupperne i Rigsdagen, helt udvaskes og ender i loven 1861, som kun indeholder pæne opfordringer til fæsteafløsning. Den kan endda ses som et tilbageskridt, da det nu blev muligt for godsejerne at inddrage fæstejord under hovedgårdene i takt med salget af fæstejord.

Det billede der tegner sig af perioden 1818–28, på baggrund af de nævnte artikler, specielt de 3 første, er et ganske andet end det gængse. Der er ikke mere tale om en dybtgående generel krise i landbruget, snarere om en periode med afdæmpet vækst, hvor landbruget tilpassede sig de nye forhold. Dette billede bekræftes delvis for bøndernes vedkommende, hvor der ikke er tale om nogen væsentlig stigning i antallet af auktioner og udlæg i perioden. Det eneste sted, hvor man kan tale om »krise« er for godsernes vedkommende, men her er baggrunden snarere en stor og voksende gældsbyrde, som ikke kan forrentes med det pludselige prisfald. Der er altså rokket væsentligt ved den hidtidige kriseopfattelse.

Ingen af forfatterne går dog så vidt som til at afvise, at der overhovedet var en krise, selv om det er lige ved for Søren Olesens vedkommende. Problemet er bl.a., hvad man skal forstå ved en krise. Hvilke forudsætninger skal være opfyldt for at man kan tale om en krise. Er afdæmpet økonomisk vækst et tilstrækkeligt krisetegn? Eller skal der flere til. Kort sagt er vi ikke færdige med »krisen 1818–28« med denne publikation. Der er stadig mange uafklarede spørgsmål tilbage, f.eks. rejser Merete Johansen spørgsmålet om, hvordan bønderne kom igennem en periode med kraftigt prisfald? Skyldes det, at selvforsyningen stadig var meget udbredt? Som udgangspunkt for videre studier danner dette hæfte derimod en udmærket baggrund.

Hæftet slutes af med 2 kronikker, hvoraf den første, på 38 sider, omhandler hovedgårdsdrift og godsøkonomi på Skinnerup 1616–1660. På baggrund af et ret velbevaret regnskabsmateriale, undersøger forfatteren, Bo Fritzboeger, samspillet mellem de 3 renteformer: penge, naturalier og arbejde på godset. Denne artikel er meget interessant og øger væsentligt vores viden om 1600'tallets godsdrift. Den anden kronik, af Jes P. Jørgensen, skildrer kort oprettelsen af Landbohøjskolens »Laboratorium for landøkonomiske Forsøg« 1882. Der

er primært tale om to korte biografier over N. J. Fjord og M. V. S. Storch og deres betydning for en lang række grundlæggende forsøg, særligt omkring den anatomiske produktion i 1800'tallet.

Med dette hæfte afslutter Landbohistorisk Tidsskrift sin 2. række. For fremtiden udkommer det under sit gamle navn, *Bol og By*, med et nyt format, med ny redaktion og med regelmæssige udgivelsesterminer.

Jens Christensen

Johan Schioldann Nielsen: D. G. Monrad. En patografi. Odense Universitetsforlag, 1983. 584 s. Kr. 244,-.

Ditlev Gothard Monrad (1811–87) er en af de »ejendommeligste og mest sammensatte danske personligheder i det 19. århundrede« og »havde del i så mangeartede indgribende og vanskeligt forståelige forhold« og står som »den mærkeligste personlighed i hele Danmarks nyere historie, men tillige den, der er vanskeligst at skildre«. Denne karakteristik stammer fra Monradforskningens egentlige grundlægger, historikeren Å. Friis, og således indleder psykiatrikeren Johan Schioldann Nielsen sin medicinske doktorafhandling, der blev forsvaret den 2. december 1983. I sin studentertid studerede D. G. Monrad teologi samt orientalske sprog. Efter et studieophold i Paris blev Monrad ved sin tilbagevenden til København involveret i politik. Man taler ligefrem om en politisk vækkelse, da engagementet kom så pludseligt og umiddelbart gav sig synligt til kende. Allerede før enevældens fald 1848 havde han de politiske poster man kunne have, når man ikke ligefrem blev optaget i kongens råd, hvad M. som oppositionsmand af selvindlysende årsager ikke blev. Han spillede en afgørende rolle ved statsomvæltningen i marts 1848 og var til november samme år kultusminister og vel den, der mere end nogen anden enkeltperson prægede Grundloven. 1848–65 var han medlem af folketinget, hvor han med stor taktisk sans og megen moderation stred for at fastholde de basale elementer i sit forfatningsværk. I 1849 blev han biskop, men afskedigedes i 1854 for opsætsighed mod A. S. Ørstedes ultra højre regering, som faldt samme år. 1855–59 var han overskoledirektør og departementchef i kultusministeriet. Som sådan forbedrede han lærernes lønninger og gav befolkningen øget indflydelse på embedernes besættelse. Han var en drivende kraft i, hvad der er kaldt »seminariernes blomstringstid«, og han skaffede kvinderne adgang til læreruddannelsen. 1859–63 var han påny kultusminister og 1859–61 også udenrigsminister, som dengang omfattede, hvad der i dag er spredt på ti selvstændige ministerier. Som trafikminister har Monrad f.eks. ansvaret for, at der kom en længdebane i Østjylland. I samlingen 1860–61 forelagde han 36 lovforslag for Rigsdagen,

som han ofte holdt beskæftiget til langt ud på natten. Hans meget kritiske iagttagelser og rigsdagskollega Sofus Høgsbro siger herom, at Monrad »er en mageløs arbejdshest, der istedet for at trættes bliver livligere og muntrere ved det arbejde, der ville overvælde andre.« Han holdt 766 af samlingens ca. 5000 foredrag, og 42 til dels vigtige love blev gennemført væsentligt takket være ham.

I december 1863 kom det spæde danske demokrati ud i en både indre og ydre krise. Regeringen var kørt fast, og en krig stod for døren. I den situation greb M. magten. I den regering, hvis chef han blev, overtog han tillige finansministeriet og ministeriet for Holsten og Lauenborg, en tid lang også udenrigsministeriet. M.s ministerium blev kaldt millionen, idet det hævdedes at bestå af en ener (M.) og seks nuller. For den ulykkelige udgang på krigen bar han et hovedansvar, og han drog konsekvensen ved med sin familie at udvandre til New-Zealand, hvor han også blev en kendt skikkelse. I 1869 brød han dog atter op og vendte hjem til Danmark, først som sognepræst, men fra 1871–1886 atter biskop over Lolland-Falster stift, og påny kom han i folketinget (1882–1886). I hele sin tilværelse udfoldede han en omfattende og betydelig litterær virksomhed. Ikke mindst hans prædikensamlinger er berømte for deres originalitet.

Der foreligger allerede tre disputater om M.: en idéhistorisk v. P. Bagge (1936), en teologisk ved S. Hauge (1944) og en teologisk-politisk ved A. Nyholm (1947). Således er M. blevet vurderet og analyseret på hver af de tre felter hvor han så afgørende markerede sig.

Tilbage har stået en analyse af M.s personlighed. Udsagn som »Man kan ikke se bort fra at sindsygen i slægten forklarer det altid uberegnelige i M.s natur, de voldsomme brud og spring i hans tanker og handlinger. M. var et geni, men i hans ræsonnementer og dispositioner kunne der være noget inkonsekvent og ganske desperat, noget med at sætte tingene på spidsen – som mest af alt minder om vanvid.« (Johannes Larsen: Mænd og bøger, s. 31, 1959) har fået lægevidenskaben til også tidligere (H. I. Schou 1955, I. Ostenfelt 1972) at fremføre den forklaring, at M. i perioder af sit liv frembød symptomer på en sindslidelse af den art, man i psykiatrien betegner som manio-depressiv psykose. Formålet med Schioldann Niensens patografi er da også »Ved en gennemgang af det meget omfattende kildemateriale, der foreligger vedrørende M. og på grundlag heraf tilvejebringe og fremlægge et repræsentativt kildemateriale, der tillader en patografisk analyse og vurdering, med særligt henblik på at få belyst, om der er et vel-dokumenteret grundlag for at henføre M.s personlighed og de psykopatologiske symptomer, han frembød, til den manio-depressive sygdoms formkreds«.

Afhandlingen er på ialt 584 sider, og bærer ikke bare i kraft af sit omfang præg af et grundigt og bredt kildestudium. Afhandlingen er i en kronolo-

gisk fremstillingsform, med delkonklusioner for hvert kapitel. Bagerst informerer Sch. N. os ikke-medicinere om den manio-depressive sygdoms formkreds.

Dette afsnit kunne jeg godt have ønsket mig først, da det er nødvendigt med megen teoretisk viden, for selv at kunne vurdere konklusionerne, og kildematerialets udsagn.

Kildematerialet er et bredt udsnit af utrykte og trykte udsagn fra såvel M. selv, som fra familie og venner, samt fra kritikere. Udvælgelsen samt brugen af kildematerialet kan diskuteres. Citatmængden er unødigt stor, og der er en vis ensidighed i citaternes indhold. Gennemgående får man det indtryk, at alle kritiserede M., at han ingen venner havde, at hans familie ingen betydning har haft og at manden overvejende var i bedste fald melankolsk.

Sch. N. indleder sin biografiske gennemgang med at fastslå at M. tilhører en slægt, der i arvepatologisk henseende må rubriceres som tilhørende den manio-depressive formkreds. I M.s barndom, som i det ydre er præget af hjemmets opløsning, p.gr. a. faderens sidsyge, fremvistes der flere eksempler på nervefeber. Uden helt at kunne udkrystallisere dette udtryk, henregnes det til de psykosomatiske sygdomme, hvorefter konklusionen er at M. var svagelig.

Studentertiden beskrives gennem digte og gammeltestamentlige dramaer. Monrad var meget følelsesbetonet, lidenskabelig, sværmende, ofte uligevægtig, »stundom såre nervøs og exalteret«, »overstadig, kåd og meget udadvendt« eller »tilbagetrukket og tavs«, men også »sarkastisk og ironisk«. Kildematerialet tyder dog på, at der foruden en svagelig konstitution allerede fra den første studietid har været tale om sygelige afstemningsfaser«. I 1832 blev han indlagt under diagnosen »delirium furibundum«. Diagnosen bruges ikke længere, hvorfor Sch. N. da også har konsulteret gamle danske psykiatriske og medicinske tekster, for med størst mulig sikkerhed at få fastslået den psykiske dimension. Sygdomsbilledet bliver meget nøje (i skemaform) gennemgået, men trods disse mange anstrengelser kommer man ikke videre end til at fastslå, at M.s sygdomsbillede er sparsomt og uspecifikt anført i journalen uden nogen egentlig psykopatologisk beskrivelse af tilstandens form og indhold. M. har haft en form for febevildelse. Disse tilstandsbilleder vil ikke være uforenelige med det sygdomsbillede, man i moderne psykiatri betegner som den manio-depressive psykose (s. 72).

Den følgende studietid belyses ligeledes ved en blanding af digte fra M.s hånd, og samtidige vurderinger samt en sygejournal fra 1834. På baggrund af disse kilder når Sch. N. frem til at M. havde et omskifteligt stemningsliv og en svagelig konstitution. »Han kunne således være såre nervøs og eksalteret, selvfølende, overstadig, sprudlende, eksentrisk og især gennem de sidste studieår, pro-

vokerende, spydig og ironisk, undertiden uden tilstrækkelig situationsførmelse.«(s. 108) Når jeg fremhæver dette afsnit er det fordi det klart viser os medicinerens styrke og begrænsning. Sch. N. bruger megen tid på M.s tre indlæggelser, man befinder sig helt kontant ved sygesengen, diagnosen skal stilles. Testikelsymptomerne inddrages og vurderes, havde M. haft gonorré? Det falder efter min mening uden for emnet, med mindre det kan belyse M.s psyke. Da det ikke er tilfældet burde det ikke have været nævnt. Mange af livets senere somatiske lidelser har Sch. N. ikke med. Jeg savner iøvrigt denne medicinske facet. Det må være muligt at finde udsagn fra de praktiserende læger M. igennem tilværelsen har konsulteret (Hornemann f.eks.). Af interesse kunne det da i lige så høj grad være at vide, i hvor høj grad M. led af nervøst hjerte i sine yngre dage, hvilket han faktisk har konsulteret Hornemann for. Skal det være et fyldestgørende psykosomatisk billede, mangler der en opfølgning i manddomsårene.

Hovedkonklusionerne efter endt gennemgang af M.s offentlige liv, såvel som teolog som politiker bliver at M. specielt igennem sit politiske arbejde har efterladt et medicinsk billede af en løftet grundstemning. Selv ved afrejsen til New Zealand vurderes hans tilstand til enten at være en »manio-depressiv blandingstilstand« eller en »løftet eretisk stemningstilstand«. Gennem M.s prædikener opnås indsigt i en anden side af M. Synd, skyld og tilgivelse er hyppigt tilbagevendende temaer, hvilket tyder på melankolske faser. Således vurderer Sch. N. de to sider af M.: »Som politiker fremtræder han ofte nærmest forslagen og meget slagfærdig, udadrettet, spydig og ironisk, hvorimod han som prædikant findes from, ydmyg og hengiven samt sjælesørgende og ikke mindst selverkendende. Han har således – forståeligt nok – været ganske ubestemmelig og gådefuld for sine omgivelser. (s. 555)

Som første opponent fremførte professor Tage Kårsted som en væsentlig indvending Sch. N.s manglende inddragelse af samtiden. Meget væsentlig er Kårsteds påtale af bevæggrundene bag de mange offentlige negative udsagn, som findes, og som Sch. N. flittigt benytter. Der er således smålig misundelse, politisk uoverensstemmelse og snæversynet viktorianisme f.eks.

Videre påtales Sch. N.s manglende analyse af retorik, og af den polemiske stil. Var den nu også forskellig fra samtiden? Det er også påfaldende at Sch. N. bruger M.s ordvalg i vurderingerne over stemningsskiftene. Indrømmes skal det da, at man så må være godt inde i datidens normale sprogbrug. Kårsted påpegede endvidere at man ved en patografisk metode ikke i tilstrækkelig høj grad efterforsker personens ydre livsomstændigheder, der ofte, når de eftergås med pinlig opmærksomhed, viser sig at kunne forklare sjælelige fænomener på naturlig måde, uden at man behøver at ty til patologisk tyding.

Enig med Kårsted er jeg også når »den sunde

Monrad« efterlyses. Ved gennemlæsning af samlingen af breve til hans børn får man et behageligt indtryk af en kærlig og omsorgsfuld familiefader, som ikke på nogen måde virker specielt selvoptaget eller særligt svingende i humør. Et helt mørkelagt kapitel er forholdet mellem ægtefællerne. Efter udsagn fra nulevende slægtninge, var hustruen en enestående støtte, som måske bedre end M. selv vidste hvad der var bedst for ham. Jeg savner samtidigt belæg for dette forholds betydning og indflydelse. At M. ikke alle steder har været den kølige og fjerne, fornemmes ligeledes gennem slægtens erindring. Man har ikke blot opkaldt mange efterkommere efter ham, men også bevaret et minde om ham som et »sundt« menneske med store menneskelige egenskaber, som gjorde ham elsket og agtet i familien.

Patografien har fordele og begrænsninger. Ved en medicinsk analyse får man et fagligt udsagn vedrørende sjælelivets tilstand gennem ydre manifestationer. Så langt kan den, som Sch. N. selv anfører, være en nyttig, ja nødvendig hjælpedisciplin til historie. En hjælpedisciplin, som har været meget lidt benyttet, ja som knapt kendes af historikere. Begrænsningerne ses tydeligt ved, at den patograferede til forveksling kommer til at ligne en patient. Specielt har der altid været noget odiøst ved psykiske lidelser, hvorfor man umiddelbart må tage afstand fra en sådan vurdering af fortidens store personligheder. Jeg bryder mig ikke om den tanke, at alle store beslutninger eller tanker skulle være foretaget i en patologisk tilstand. Kan det ikke være normalt at tænke kreativt? Kan det ikke være normalt at være istand til et stort arbejdspress? F.eks. skriver P. Lauritsen i sin M. biografi (1950) »Psykiaterne er også her, som sædvanligt på vildspor overfor ham. Deres megen lærdom ødelægger bestandig M.s inderste sammenhæng for dem. Hans smertelige skuffelse i troen på styrken og dybden i det danske folks nationalfølelse med hans dertil knyttede voldsomme og højspændte udtalelser, bliver for dem kun udtryk for sygelige depressive perioder uden forståelse for den bagved liggende og for hans genialitet særegne psykologi«.(s. 475)

En anden indføring i M.s sjæleliv er at lave en grafologisk analyse efter skriftprøver fra 1824–1887. Den viser en kultiveret, forfinet, idealistisk, men sammensat personlighed. Højt begavet, i besiddelse af fantasi, kritisk sans, hurtig opfattelsesevne, god kombinationsevne og med en selvstændig og personlig tænke- og dømmeevne. Han var

målbevidst, kunne koncentrere sig, havde en pedantisk pligtopfyldenhed og samvittighedsfuldhed. De fleste skriftprøver viser en sjælelig splittethed præget af en intellektuel retfærdighedssans.

Der var noget dybtliggende reserveret i hans natur, som gjorde det vanskeligt for ham personligt at åbne sig og meddele sig. Han stillede strenge etiske fordringer til sig selv og til andre og hans trang til at være korrekt formindsker hans umiddelbarhed.

....Han var desuden en ærekær og fremadstræbende natur, men altfor reel og retsindig til på nogen måde at være ude efter egen fordel men ikke utilbøjelig til, endda på en ret spidsfindig og selvplagerisk måde, at reflektere frem og tilbage over sine egne motiver til en handling, og denne vågne selvkritik kunne periodisk virke mere nedbrydende end opbyggende.«

Hermed er givet et billede af M. som stort set er i overensstemmelse med patografens, blot er den ikke diagnostiserende. Denne patografi kan dog også bruges som eksempel på, at en medicinsk vurdering – med alle dens begrænsninger – kan belyse hvor vidtfavnende et sind må eller kan være for at kunne producere originale handlinger. At det kan være yderst frugtbart for omgivelserne, men belastende for personen at tilhøre den manio-depressive formkreds. Den slår således det gammelkendte udsagn: at der ikke er langt fra genialitet til sindsyge, fast.

Alene kan denne patografi ikke læses, hvis man ønsker en dybere forståelse for M.s bevæggrunde og hele liv. Men den er et væsentligt supplement til de tre øvrige disputater. Og hermed skulle man formode at cirklen omkring M. er sluttet. Det er, som Kårsted påtaler, nok ikke muligt at trænge dybere ind i M.s sjæleliv. »Han var den mørke grubler, med det tunge splittede sind, der er så sprængfyldt af stærke indre modsætninger, som han ingensinde lærte at beherske.« (Johannes Lehmann, 1959)¹⁾

Katharina Buch

1. Der er refereret til følgende lit.:

Johannes Lehmann, Mænd og bøger, 1959.

P. Lauritsen, D. G. Monrad, grundlovens skaber og folkefrihedens bannerfører, 1950.

D. G. Monrad, Breve, 1969.

Leo Tandrup, Gåden Monrad og hvordan den løses, kronik i Kristeligt dagblad 18. januar 1984.

Tag Kårsted, Var D. G. Monrad manio-depressiv?, Historie, XV 2, 1984.

Utrykt grafologisk undersøgelse.

Jens Christensen: Landbostatistik. Håndbog i dansk landbohistorisk statistik 1830–1900. Landbohistorisk Selskab 1985. 281 s. Kr. 148,-

Det hænder jævnligt, at en titel giver løfte om mere end bogen kan indfri, og derfor er det glædeligt, når man en enkelt gang oplever det modsatte. Jens Christensens bog indeholder langt mere end titlen angiver, for i virkeligheden har vi fået en social-historisk håndbog, som omfatter næsten alle kvantitative aspekter ved 1800-tallets landbosamfund.

Bogen er inddelt i 17 afsnit, som – efter en redegørelse for opbygningen og det gennemgåede materiale – bevæger sig fra klima og produktionsforhold over landarbejdsvilkår og kapitalformidling til kapitler om religiøsitet og fæstevæsenets afvikling. At en håndbog i landbostatistik indeholder oplysninger om landbrugsfaglige foreninger kan ikke undre, men man bliver glædelig overrasket over bl.a. også at få en virkelig instruktiv gennemgang af periodens skattesystem.

De enkelte afsnit er opbygget således, at man først – og i forbindelse med en generel orientering om udviklingsforløbet – får henvisninger til den trykte litteratur og til det lettest tilgængelige statistiske materiale, hvorefter der kommer oplysninger om andre statistiske kilder samt om de upublicerede arkivalier, og gennem hele bogen er teksten suppleret med et præcist og omfattende notesystem.

I altovervejende grad er det centraladministrationens arkiver, som danner grundlag for bogen, men Jens Christensen giver også en række oplysninger om, hvad lands- og lokalarkiverne indeholder, og hvilke arkivgrupper der skal søges i. Herved får bogen brugsværdi for både den hjemmевante arkivbenytter, som har behov for oplysninger om smitsomme øjensygdomme i 1850'erne, og for nybegynderen, der gerne vil arbejde med lokalhistorie, men som kører fast i arkivernes registreringer.

Til hvert underafsnit findes en værdifuld oversigt, som viser hvad de væsentligste publikationer indeholder. Da de både har en administrativ specificering og en emnemæssig opdeling, vil disse oversigter i høj grad lette arbejdet med de store statistiske værker, f.eks. skal man kun have fat i Indenrigsministeriets 1874-fremstilling, hvis det er arbejdstiden for landarbejdere, man leder efter, mens Statistiske Meddelelser er det eneste sted, hvor kostens værdi er undersøgt. Desuden har afsnittene også en række statistiske tabeller, som belyser udviklingen for det pågældende område. Også her findes væsentlige oplysninger, men den kritik, som forfatteren retter mod taludgiverne o.1800 for at publicere ganske ubearbejdede statistikker, kommer i nogen grad til at ramme ham selv. Desuden må det beklages, at forklaringerne til disse talrækker enkelte steder mangler helt og

andre steder er mangelfulde, f.eks. angives ikke de forskellige optællingskriterier for kvægholdet, og derved kommer tallene for tyre- og studebestanden til at se mærkeligere ud end de faktisk var,

Den omfattende litteraturliste – hvor man undrer sig over visse manglende titler, f.eks. Hans Jensen »Dansk Jordpolitik« og Asger Th. Simonsen »Husmandskår og husmandspolitik« – vil også være en hjælp for kommende landbohistorikere, ikke mindst fordi den medtager både kommissionsbetænkninger og en række universitetsspecialer. For de sidste gælder jo, at de ofte er egentlig grundforskning af lokale forhold, og det er derfor glædeligt, at deres eksistens bliver kendt i videre kredse, selv om adgangen til disse upublicerede specialer kan være vanskelig.

At arbejde sig gennem det bjerg af arkivalier, der har berøring med landboforhold i 1800-tallet er i sig selv en bedrift, og når det lykkes for Jens Christensen at bevare overblikket, er det en endnu større præstation.

Til gengæld skal det ikke skjules, at bogen ville have vundet ved en sproglig gennemarbejdning og ved en grundigere korrekturlæsning, hvor en række fejl og sproglige misfoster kunne være opfanget. Fremstillingen bliver ofte stereotyp og er præget af irriterende gentagelser, ligesom kommenteringen undertiden er direkte sammenhængsødelæggende. Tabeller og oversigter ville stå tydeligere, hvis de ikke var indskudt i teksten, og der burde have været en klarere markering af hovedområderne i visse tabeller. Som tidligere nævnt er der nogle steder en total mangel på tabelforklaringer, og visse taloplysninger kan simpelt hen ikke være rigtige.

Selv om håndbogen har en udførlig indholdsfortegnelse, så ville et sagsregister med krydshenvisninger have været en fordel for de kommende brugere. Endelig – selv om det ligger udenfor bogens rammer – kunne man ønske, at forfatteren i et enkelt kapitel også havde set på de »bløde« data, for det var dog mennesker og ikke blot statistiske elementer, som levede i landbosamfundet.

Ovenstående kritiske kommentarer, som primært går på bogens form, ændrer ikke ved det forhold, at »Landbostatistik« er en meget solid og virkelig givende vejledning til arbejdet med 1800-tallets landbohistorie, og i den række af håndbøger, som man gang på gang vender tilbage til, vil Jens Christensens bog blive placeret.

Bent Iversen

Jørn Henrik Petersen: Den danske aldersforsørgelseslovgivnings udvikling. Bd. I. Oprindelsen. Odense Universitetsforlag 1985. 335 s. Kr. 195,20.

Perioden 1880–1920/30 er en socialpolitisk omvæltningsperiode i Europa. Ikke kun i Danmark,

men også i mange andre europæiske lande, lægges i denne periode grunden til det sociale system, vi kender i dag. Det er i denne periode, en række socialpolitiske kærnelove gennemføres, f.eks. alderspension (Danmark 1891), sygeforsikring (Danmark 1892), ulykkesforsikring (Danmark 1898) og arbejdsløshedsforsikring (Danmark 1907).

Jørn Henrik Petersens bog beskæftiger sig med den ene af disse love, den danske aldersforsørgelseslovgivnings udvikling frem til gennemførelsen af loven om aldersundersøttelse 1891. Det er ikke specielt 1891-loven og dens virkninger, som behandles, men den socialpolitiske debat, særligt omkring alderspensionen, der førte frem til loven.

Årsagen til, at forfatteren beskæftiger sig med alderspensionen er, at den danske alderspension i sin oprindelige udformning og senere udvikling adskiller sig fra andre ordninger, specielt den »ty-ske« (kontinentale) ordning. Dette betyder, at man andre steder i verden har været interesseret i den danske ordnings forudsætninger og udvikling.

Det specielle ved den danske ordning er, 1) at den ikke er bestemt af indbetalte bidrag eller forudgående erhvervsaktivitet, den er finansieret over skatterne, og 2) at betingelsen for at få aldersomsydelse er, at man er over 60 år og i trang. Hertil kommer, at kvinderne er selvstændigt pensionsberettigede.

Afhandlingens formål er at give et bidrag til forståelsen af, hvorfor loven kom 1891, og hvorfor den fik sin, i international sammenhæng, specielle udformning. Kildematerialet er Rigsdagstidende, kommissionsbetænkninger, dagblade, landbrugsfaglige tidsskrifter, erindringer m.m.

Fremstillingen falder i 2 hovedafsnit, hvor 1. del behandler a) landbrugets strukturer og økonomiske forhold 1870–91, da forfatteren mener, der er sammenfald mellem landbrugets forhold og det holdningsskift, som baner vejen for 1891-loven, b) den socialpolitiske debat 1849–90 og c) de politiske faktorer, som banede vejen for forliget om loven. Med disse 3 forhold som baggrund behandles endelig den specielle udformning, som den danske lov fik. 2. del er en kronologisk/tematisk fremstilling af den danske aldersforsørgelsesdiskussion 1849–88/89, med et resumé for perioden 1803–49, altså en detaljeret gennemgang og udbygning af del 1.

Hvorvidt det lykkes forfatteren at gennemføre sine hensigter på en overbevisende måde, vil jeg overlade til andre, mere socialpolitisk sagkyndige, at vurdere. Underbyggede er ikke kvalificeret, end-sige skolet i, de bagvedliggende socialteoretiske teorier, eller forfatterens øvrige værker, som knytter sig til denne publikation.

Som lægmand har det været mere interessant at vurdere, hvorvidt bogen giver et overblik over periodens socialpolitiske debat. Det lykkes ikke ret godt, hvilket ikke kun er forfatterens skyld. Det kan være vanskeligt at skabe overblik over en debat, som kører længe, har mange deltagere og som

indeholder en række faktorer, som hos de enkelte debattører kombineres på forskellige måder.

Det er dog et spørgsmål, om den stramme kronologiske disponering ikke slører billedet unødigt. Det havde muligvis været bedre, at udskille hovedretningerne i debatten og behandle dem for hele perioden under ét. Herved havde det måske været lettere at få hold på de mange faktorer udvikling. Man kunne også have tænkt sig et sammenfattende afsnit, som opsummerede hovedlinierne på langs af kronologien.

I det hele taget mangler der et sammenfattende/konkluderende afsnit, som opsummerer afhandlingens konklusioner og svar på de spørgsmål, der skulle besvares. Det havde været rimeligt, at forfatteren klart samlede sine konklusioner m.h.t., hvorfor 1891-loven blev vedtaget på det tidspunkt den gjorde, og hvorfor den danske alderspensionsordning var så forskellig fra andre landes.

Til trods for at afhandlingen ikke, efter under-tegnedes mening, skaber tilstrækkelig overblik over den socialpolitiske debat i perioden, så kan man dog anvende bogen som indgang til periodens socialpolitiske debat. Som sådan er bogen velkommen som håndbog.

Endelig skal nævnes, at det er tanken senere at følge udviklingen frem til 1980. Man må da håbe, at det her vil lykkes forfatteren at skabe et bedre overblik end tilfældet er her.

Jens Christensen

Skibsdreng og letmatros. Beretninger fra århundredskiftet og Sejlskibsmatros og tømmersmand. Beretninger fra århundredskiftet (= Søens folk bind 1–2). Ved Ole Højrup. 230 og 238 sider. Kr. 328 per bind i abonnement, enkeltbind i løssalg kr. 348. Nationalmuseets Forlag. 1985.

En af de største salgssuccesser for Nationalmuseets Forlag de senere år har været Ole Højrup's velkendte otte bind med beretninger om herregårdsliv ved århundredskiftet. Disse udkom i store oplag fra 1980 til 1982 og beskrev dagliglivet, som det formede sig for alle lige fra daglejer til godsejer.

Efter stort set samme præsentationsplan har Ole Højrup nu påbegyndt udgivelsen af et nyt ottebinds beretningsværk, denne gang vedrørende søens folk. Efter sigende skulle den økonomiske succes være sikret allerede med det glimrende salg af de to første bind. Dette er fuldt forståeligt og for-tjent; thi Ole Højrup fremlægger et uhyre spændende materiale, på en personlig og fængende måde.

I deres ydre fremtoning er bøgerne også ualmindelige flotte og indbydende. De ligner ganske herregårdsbindene.

Dette indebærer stort format, som ganske vist er

temmelig uhandy, men som sikrer, at de mange *billeder* kan komme til deres fulde ret. Enkelte er indsendt til Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser som supplement til skrevne beretninger, andre findes i Det kongelige Bibliotek eller lokalhistoriske arkiver landet over; men langt hovedparten er hentet fra Handels- og Søfartsmuseets utrolig rige samlinger på Kronborg. Det er imponerende at se, at næsten ligegyldig hvilken dansk og ofte også udenlandsk båd, der omtales i beretningerne, ligger Søfartsmuseet inde med et billede deraf. Hertil kommer udgiverens glimrende billedtekster, som hver for sig beskæftiger sig med visse aspekter af det viste, men overlader til beskueren selv at gå på videre opdagelse i billedet. Som eksempel kan blot nævnes følgende udpluk af en billedtekst fra bind 1, side 44, der omhandler barkskibet »Johan« i Le Havre: »Hertil rejste kaptajnens kone og søn for at mødes med ægtemand og fader. Også skibet trængte til en kærlig hånd«. Herefter er man som læser nærmest tvunget til at overveje »Johan«s tilstand, som den måtte fremgå af billedet.

Hvad *beretningerne* angår, har Ole Højrup i det store hele fulgt samme udgivelsespraksis som i »Herregårdsliv«.

Hovedtanken er, at beretningerne skal tale for sig selv, kun suppleret af billeder samt lapidariske indledninger og et par noter. Hertil kommer i hvert bind en tre-siders generel præsentation af materialet og tankerne bag udgivelsen deraf. (Denne tekst er identisk i de to foreliggende bind). Endelig afrundes hvert bind, som er på et par hundrede trespaltede siders tekst, med et par siders sammenfatning. Dette er en udmærket nyskabelse i forhold til herregårdsbundene, idet resumerne tillige indeholder enkelte metodiske betragtninger.

Værkets disposition skulle fremgå af bindenes titler. Disse er 1: Skibsdreng og letmatros, 2: Sejlskibsmatros og tømmermand, 3: Dampskibsmatros og kvartermester, 4: Fyrbøder og maskinmester, 5: Skibskok og messedreng, 6: Sejlskibskaptajn, 7: Skibsfører og skipper, 8: Dampskibskaptajn. Men hermed ophører næsten Ole Højrup eksplicitte forklaring på, hvad meningen med det hele er.

Han nævner kun, at »det er beretninger om, hvordan det var for mennesker med forskellig baggrund og i forskellig situation at komme til søs i små og store handelsskibe, for sejl og maskinkraft. Vi vil gerne vide noget om, hvad det var for en verden, de kom ind i, hvordan de reagerede på den, og hvorledes de blev præget af den« (bind 1, side 8 og bind 2, side 8). Og »udgiveren mener, at søfolkenes egne beretninger rigtigt brugt er et værdifuldt kildemateriale. Vi kan alle umiddelbart lære af det, og det kan hjælpe med til at tolke det store, men ofte magre kildemateriale, som findes i vore offentlige arkiver« (bind 1, side 11 og bind 2, side 8).

Selve beretningerne er vitterlig utrolig spæn-

dende og medrivende at læse. Men det er temmeligt meget forlangt af læseren, at denne selv skal udlede og opstille en model af søens verden efter gennemlæsningen af de mange bind. Detaljeringen er beretningernes episke styrke; men den gør det samtidig ekstra vanskeligt at strukturere stoffet og skabe sig overblik.

Udgiveren burde have påtaget sig at benytte et af de otte bind til at afklare en række nødvendige spørgsmål. Der er hverken tvivl om, at han allerede har gjort sig en del af overvejelserne, eller om at han ville kunne præsentere dem på læseværdig vis.

Først og fremmest savner man som læser en generel præsentation af strukturen og organisationen ombord på et skib. Dels for eksemplet en beskrivelse af den sociale lagdeling i besætningens mikrosamfund; dels om de mekanismer, som gjorde, at der ikke var tale om en blot og bar lagdeling, men om en sammenvoksen til et hele, der var mere end summen af bestanddelene; dels om forskellen ombord på henholdsvis sejl- og dampskibe.

Dernæst savnes stærkt en diskussion af beretningsmaterialets tilkomst. Hvad står der for eksempel i de spørgelister, som er udarbejdet af Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser og Handels- og Søfartsmuseet, og som har styret informationsindholdet i størsteparten af beretningerne?

Som historiker savner man i høj grad også en redegørelse for Ole Højrup's udvælgelsesprocedure i de omfattende samlinger af beretninger i Brede og på Kronborg. Vi får kun at vide, at »hvor der har været mulighed for valg, er de skildringer, der giver et portræt af beretteren, foretrukket fremfor rene beskrivelser af sejladsen. Ligeledes er skildringer af livet ombord og i havn valgt i stedet for fremstillinger af dramatiske begivenheder. Der er endvidere søgt at give eksempler på forskellige situationer« (bind 1, side 11 og bind 2, side 8).

I det hele taget er udgiveren gladere for de mere personlige erindringer end for de tørre og tekniske beskrivende. »Det er trods alt for at forstå mennesket, at vi studerer forgangne tider og deres levevilkår«, som han skriver i en manchete (bind 1, side 189). For at få navnlig de unge søfolks situation belyst har Ole Højrup i bind 1 fortrinsvis publiceret beretninger fra folk, som kun sejlede i deres ungdom. Dette udmærkede metodiske greb modarbejdes imidlertid af, at nedskrivelsestidspunktet automatisk kommer til at ligge næsten en livstid fra de begivenheder og tanker, de gamle mænd beretter om. Visse fejlslutninger og overdrivelser kan naturligvis ikke undgås. Ole Højrup gør opmærksom på en enkelt (bind 2, side 57); men en vurdering af kildeværdien i eksempelvis sene beretninger contra samtidige dagbøger gives ikke (bind 1, side 110, 189 og 215).

Det er givet vis også for forsigtigt af udgiveren blot at bemærke, at »nogle af disse situationer kan være almene, andre var det formentlig ikke, uden at vi kan afgøre det ud fra det materiale, som er til

rådighed« (bind 1, side 11 og bind 2, side 8). Netop spørgsmålet om det publicerede materiales repræsentativitet er helt afgørende for anvendelsen af beretningerne til andet end spændingslæsning. Og i hvert fald visse objektive parametre lader sig relativt nemt efterprøve, for eksempel med hensyn til beretterskarens sammensætning.

Et beslægtet mindre spørgsmål er tekststudgivelssprincippet. »Teksterne er normaliseret med hensyn til stavning og tegnsætning, og der er undertiden foretaget forkortelser, ligesom fyldord ofte er strøget. Dog er de to dagbøger gengivet, som de er skrevet, for at læserne bedre kan sætte sig i dagbogskrivernes sted« (bind 1, side 11). I gengivelsen af selve teksterne fremgår det ikke, hvad Ole Højrup har gjort ved dem. Den nydelige sprogdragt tyder imidlertid på, at udgiveren har friseret ikke helt lidt i de fleste af beretningerne. Derimod er for eksempel en sekstenårig letmatros' dagbog fra 1916 gengivet med stavfejl og så videre (bind 1, side 110–131). Dette er på den anden side en unødvendig udlevering af det unge menneske.

Derimod tegner det til at være en glimrende idé at dele enkelte beretninger op i mindre bidder. Disse kan så bringes netop på de steder, hvor de passer ind i Ole Højrup's disposition. Det kan være lidt synd for den enkelte beretning som sådan; men til gengæld kan udgiveren samle flere forskellige forfatteres stykker til en nuanceret mosaik om et givet emne eller måske samme skib. Ud fra sit eget overblik sikrer udgiveren, at vi får så meget typisk med som muligt i behandlingen af de enkelte temaer. Selv om dette overblik som nævnt kun viderebringes implicit og indirekte til læserne.

Skønt bøgernes tema er søens folk, tager Ole Højrup sig tid og plads til også at medtage visse dele af erindringerne, der omhandler andet end sømandsliv. En uforberedt drengs første møde med et WC er en morsom tidstypisk detalje, medens den brede skildring af Læsø-samfundet giver en væsentlig baggrund for forståelse af den derfra kommende unge mands karriere til søs. Disse og flere andre beskrivelser, som kun indirekte har med selve sømandslivet at gøre, er med til at gøre læsningen afvekslende og endnu mere spændende end ellers.

Hvert af bindene slutes af med en tolv sider lang ordliste over sømandssproget. Denne giver glimrende besked om mange af de utallige maritime udtryk, beretningerne vrimler med. Alligevel er der en del ord tilbage i teksterne, som ikke findes i ordlisten – endda så centrale som grøn sø og kranbjælke (bind 2, side 70 og 74). Som supplement til de udmærkede verbale forklaringer i ordlisten kan man benytte de skibs-, rignings- og sejltegninger, man støder på i bind 1, og som stammer fra Jens Kusk Jensens uddelige »Haandbog i praktisk Sømandskundskab«, der netop stammer fra beretningernes periode.

De fremførte indvendinger mod Ole Højrup's udgivelse tager udgangspunkt i kravene til en vi-

denskabelig anvendelse af det publicerede materiale. Disse må imidlertid ikke overskygge, at der er tale om et meget smukt bogværk med et umiddelbart fængende indhold. Der er lige som med »Herregårdsliv« tale om et ambitiøst, vel gennemført projekt – et smukt eksempel på et forskningsområde med bred folkelig interesse.

Vi er mange, der med forventning ser frem til at læse videre i de kommende bind. Efter planen skal der udkomme to om året.

Erik Gøbel

Retsopgøret 40 år efter. RUC-symposiet 1985. Red. af Claus Bryld og Steen Weidemann. Kultur og Samfund 1986/4. I kommission hos Akademisk Forlag. 193 s. Kr. 80,-.

Retsopgøret efter besættelsen var i april 1985 emnet for et tværfagligt symposium på RUC. Hensigten var her at belyse en række af problemerne om de danske landssvigere. Forelæsninger og debat er blevet samlet i en nyttig rapport.

Symposiet var aktualiseret af Ditlev Tamms disputats »Retsopgøret efter besættelsen« (1984), og rapporten lægger da også ud med Hans Kirchhoffs præsentation af dette værk. Artiklen har anmeldelseskarakter, og den knytter sig således til rækken af allerede publicerede oppositioner. Den forholder sig kritisk til arbejdets overvejende retshistoriske tilgang og efterlyser en bredere historisk analyse af begivenhedsforløbet.

Lars Thorups synspunkter på retsopgørets klasseperspektiver er vel kendt fra hans »Oprør og udrensning« i »Historievidenskab« (1980). Det er et alment accepteret synspunkt, at opgøret vendte den tunge ende nedad. Retssystemet var indrettet til at tage sig af forholdsvis enkle forbrydelser, og da de overskuelige forbrydelser kom først for retten mens folkestemningen krævede blod, var resultatet givet på forhånd. Anskuet sådan kan retsopgøret ses som en pejling af det danske klassesamfund i 1945.

Steen Weidemann har undersøgt retsopgørets lovgrundlag og giver i sit indlæg en oversigt over den officielle politik overfor samarbejdet med besættelsesmagten under krigen og landssvigerlovenes tilblivelse i lyset heraf. Weidemann og Thorups analyser ligger tæt op ad hinanden i konklusionerne.

Psykologen Thomas Sigsgaard meddeler om sine undersøgelser af unge fængslede landssvigere. Det vises, at mange af de fængslede havde betydelige personlige problemer at tumle med. Disse forhold kan vel have medvirket for den enkeltes beslutning om at lade sig indrullere på den gale side.

Claus Brylds mere moralsk funderede indlæg behandler spørgsmålet om den adfærd, der blev udvist over for de internerede. Det vises, at inter-

neringerne bl.a. blev foretaget for at hindre selv-tægt over for mistænkte. Mindre kendt er det, at de der forestod afhentningerne og som udgjorde vagtmandskabet i nogle tilfælde tog retten i egen hånd.

Litteraturhistorikeren Søren Schou præsenterer et stykke holdningshistorie ved at gennemgå den litteratur, der blev skabt af de, der blev interneret og dømt. Mest bemærket er vel forfatteren Harald Bergstedts »Sange fra Gitteret«. Selvom disse værker repræsenterer en artikuleret minoritet, har vi her et væsentligt kildemateriale til belysning af landssvigernes selvforståelse. Undervejs får vi den litteraturhistoriske godbid, at Hans Scherfigs roman »Skorpionen« (1953) må være skrevet med bogen »Manden der forrådte« (1949) af en dømt journalist under pseudonymet Peter Lille som forlæg.

Symposiets sidste hovedemne var spørgsmålet om arkivadgangen især m.h.t. adgangen til retsopgørets kildemateriale. Debatten er ikke mindst rejst med Claus Brylds bog »Historie og offentlighed« (1984) og i Fortid og Nutids spalter således bd. XXXI, 1984, s. 289ff og bd. XXXII, 1985, s. 193ff, hvor Inger Dübeck først debatterede bogen og hvor forfatteren senere tog til genmæle. Jens Engberg fremlagde på symposiet gammelkendte kritiske synspunkter på det statslige arkivvæsens lange tilgængelighedsfrister og den eksklusive adgang til besættelsestidens arkivalier, som Udgiver-selskabet til Danmarks Nyere Historie har haft. Claus Bryld sammenligner forholdene herhjemme med de mindre restriktive regler, der er gældende i andre vesteuropæiske lande og USA.

Bidragene er suppleret med gode litteraturlister. Da rapporten samler en række vigtige synspunkter på et centralt emne i besættelsestidens historie er den velegnet som introduktion til dette emne, der ved sin ekstreme situation gør det muligt at øjne træk i periodens samfund.

Peter Bondesen

Henrik Lundbak: ...Såfremt som vi skulle være deres lydige borgere. Rådene i København og Malmø 1516–1536 og deres politiske virksomhed i det feudale samfund. Odense Universitetsforlag 1985. 248 s. Kr. 183,-.

Henrik Lundbaks afhandling er et tidligere speciale, der med udgangspunkt i østtysk reformationforskning undersøger Københavns og Malmøs rolle i reformationsrøret og grevefejden i Danmark. Rådene i København og Malmø ses som repræsentanter for de danske byer og deres interesser i en klassekamp, hvis andre deltagere er kongemagten, adelen og den katolske gejstlighed. Rådene begge steder var domineret af købmænd med de storhandlende i spidsen. Det mest værdi-

fulde i bogen er nok dens redegørelse for rådsmedlemmernes stilling og baggrund, som yderligere er specificeret og dokumenteret i bilagene bag i bogen.

Bogens hovedtitel er et citat fra en »påmindelse« skrevet 1530 af Københavns menige borgere, som stiller krav om, at rådet skal forpligte sig til at bekæmpe papismen, »såfremt« borgerne fortsat skal vise rådet lydighed. Titlen kan illustrere en af bogens konklusioner, som forklarer den forskellige udvikling i de to byer i denne periode, hvor rådet i Malmø står stærkere end rådet i København, med at rådet i København ikke formåede at presse den katolske gejstlighed ud og derfor kom i et modsætningsforhold til den folkelige opposition. Lundbak tager ikke i betragtning, at forskellene i forløbet i Malmø og København, der endte med den indædte kamp om København 1535–36, kan skyldes, at København, i modsætning til Malmø, havde afgørende politisk betydning. Ingen kunne have magten i Danmark uden at have magten i København. Derfor satte alle parter deres styrker ind her, og i den kamp kunne rådet i København ikke klare sig.

Bogen er tung læsning, også fordi den er trykt med en lille, tæt skrift. Det er imidlertid godt, at nogen forsøger at gå i dybden med Københavns historie, og tage tråden op fra den internationale byhistoriske tradition, der sætter byerne ind i en større samfundsmæssig sammenhæng, som næsten fuldstændig savnes i danske købstadshistorier.

Helle Linde

Keld Kayser: Københavnerbindingsværk. Nationalmuseets Købstadundersøgelser 1985. 320 p., ill., Kr. 225,-

Det kommer sikkert som en overraskelse for de fleste, at der den dag idag eksistere så mange bindingsværkshuse i København, at der kan skrives en hel – og endda en omfangsrig – bog herom. Ikke desto mindre er der i hovedstaden bevaret godt 200 ejendomme fra 17- 1800-årene helt eller delvis opført i bindingsværk; Admiral Geddes Gård, Store Kannikestræde 10 (opført i 1730'erne) er ét af de mere kendte eksempler herpå. At man i dag næppe forbinder København og bindingsværk med hinanden, skyldes først og fremmest det faktum, at hovedparten af de overleverede bindingsværksejendomme oprindeligt var eller i forbindelse med moderniseringer er blevet udstyret med grundmurede gadefacader. Det er derfor sjældent muligt fra gadesiden alene at afgøre, om man står over for en gennemgøret grundmuret bygning eller om der tale om et bindingsværkskompleks med gadefacade opført i grundmur. Man må nødvendigvis bevæge sig ind i de respektive gårde for at kunne få rede på dette.

Der ligger således et stort opsøgende arbejde bag Kjeld Kaysers publikation, et arbejde forfatteren foretog allerede i slutningen af 1960'erne i form af en fotografisk registrering af brandtaksationer fra Landsarkivet og vurderinger fra Stadsarkivet udført af Anna Maria Steimle. Selv om arbejdet dengang blev støttet af det nuværende Forskningsråd, har det åbenbart først nu – 15 år senere – været muligt at skaffe midler til publiceringen (det er Tryk Forsikring og Kreditforeningen Danmark, som hver på sin måde har tilknytning til bogens emne, der står bag). I det hele taget er det symptomatisk, at man herhjemme som i udlandet først er begyndt at interessere sig for den ældre anonyme arkitektur, hvortil københavnerbindingsværk også hører, på et tidspunkt, hvor det næsten er ved at være for sent. Gennemgribende saneringer af og vejgennembrydninger gennem ældre bymæssige bebyggelser, resultater af det økonomiske opsving efter II. Verdenskrig, har kritikløst udslettet enkeltbygninger og karreer af såvel større som mindre kvalitet og bevaringsmæssig værdi.

Hensigten med Københavnerbindingsværk er dobbelt. For det første at give læseren et indblik i de byggemåder, der gjorde sig gældende herhjemme, da hovedstaden stod over for at skulle genopbygges efter de store brande i 1728 og 1795 samt efter englænderens bombardement i 1807. For det andet at fungere som guide for de læsere, der måtte have lyst til selv at opsøge, hvad der endnu eksisterer af bindingsværkshuse i København fra de to foregående århundreder. Bogens to hovedafsnit er bundet sammen af forfatterens engagement og dybe interesse for fortidens byggematerialer og -metode samt ønsket om at delagtiggøre andre heri med henblik på at sikre en bevaring af de sidste rester af københavnsk bindingsværk fra tiden efter henholdsvis 1728, 1795 og 1807 alt efter, hvilket kvarter i hovedstaden man befinder sig i.

Kjeld Kayser har begrænset sit undersøgelsesområde til selve København, mens Christianshavns bindingsværk, hvorefter en del kan føres tilbage til 1600-tallet, ikke er inddraget. Forfatterens intention har alene været at studere de bygninger, der er opført efter de store katastrofer i hovedstaden. Enkelte eksempler på bindingsværkshuse af ældre dato i København optræder dog i undersøgelsen (bl.a. Nyhavn 9 fra o.1680 og Grønningen 26 fra o.1690), men kun som sammenligningsgrundlag for bogens egentlige emne.

I bogens første hovedafsnit fokuseres der særligt på de byggetekniske aspekter. Der gives en grundig, men prisværdig kortfattet beskrivelse af bygningshåndværkernes arbejde, deres materialer og værktøj. På instruktiv vis gøres der rede for selve byggeprocessen; vi får dog besked om afbinding, fundering og opstilling, selv om man kan undre sig lidt over rækkefølgen af disse afsnit. Hovedvægten er lagt på bygningernes facader med detaljerede

beskrivelser af stolpeværk, vinduer, døre, porte, gavlkviste, udhæng, bagsider, gavle og sammenbygninger. På grundlag heraf vil læseren selv kunne deltage aktivt i dechifreringsarbejdet af de bygningsfacader, der præsenteres i bogens andet hovedafsnit: hvilke dele af de enkelte bygningskomplekser er oprindelige, og hvilke stammer fra første eller senere til- og ombygninger? I tilknytning til den grundige gennemgang af facaderne kunne der med fordel have været gjort rede for relationerne til de såkaldte »ildebrandshuse«, d.v.s. de mange grundmurede bygninger, der blev opført efter de af overlandbygmester J. C. Kriegers mønstertegninger fremstillet på statens opfordring med henblik på fri afbenyttelse i forbindelse med genopførelsen af København efter branden i 1728. I begge tilfælde er der tale om fleretages frontispicehuse. – Når man er nået til vejs ende med første og velskrevne hovedafsnit, sidder man tilbage med en uforløst nysgerrighed: Hvad var det for mennesker, der lod disse små og store bindingsværkshuse opføre? Hvem har sidenhen beboet dem, udvidet og moderniseret dem? Var det købmænd, håndværkere eller ...? Hvilke funktioner har henholdsvis for-, bag- og sidehusene haft? Og hvordan har de været indrettet? I hvor høj grad var der tale om udlejningsboliger? Disse spørgsmål og mange flere af socialhistorisk art giver bogen intet svar på, selv om det dog er nærliggende at beskæftige sig med de mennesker, der har opført, udvidet og levet i disse huse, der vies så megen opmærksomhed. Brandtaksationerne må have rummet oplysninger herom.

Bogens andet hovedafsnit indeholder som sagt en guide over det i slutningen af 1960'erne bevarede synlige bindingsværk i den del af København, der ligger inden for voldene. Ved hjælp af oversigtskort over hovedstaden gøres der rede for, hvilke dele af byen, der blev ramt af de to store brande, bombardementet og dette århundredes saneringer, der har haft næsten ligeså skæbnesvangere betydning for det Københavnske bindingsværk, som de nævnte katastrofer. Af kortet fremgår, hvor man med held kan søge efter bindingsværkshuse, og hvor det vil være omsonst. Derpå følger mere detaljerede kort over de 10 kvarterer, København dengang inddeltes i, med angivelse af hvilke gader og husnumre/matrikelnumre, der stadig eksisterer bindingsværk. Kortene ledsages af billedmateriale og forklarende tekst. – Det var ønskeligt, om disse kort havde været trykt på løse ark, således at man kunne have nøjedes med at have dem med på sin byvandring; selve bogen er næsten for stor og tung at slæbe på, men inspirerer absolut til at gå på opdagelse i den københavnske bindingsværks-verden. Der venter læseren mange dejlige oplevelser, det er sikkert.

Københavnerbindingsværk er rigt illustreret med sort/hvide fotos, instruktive tegninger af bygningskonstruktioner og værktøj samt gengivelser af ældre træsnit og stik, der vidner om, hvordan byg-

ningshåndværkerne arbejde førhen. De ialt 260 fig. er forsynet med korte, koncise billedtekster og er velplacerede i forhold til hovedteksten. Der ligger et stort og meget rosværdigt arbejde bag frembringelsen af dette fine billedmateriale.

Foruden indholdsfortegnelse, stedregister med henvisninger til tekst, fotos og kort, rummer bogen også en mindre, men relevant litteraturliste.

Dansk bindingsværk har længe været et populært emne og derfor genstand for mange større og mindre undersøgelser primært koncentreret omkring mere sammenhængende bebyggelse i købstæder og landsbyer. Også bindingsværkshuse i København har tidligere været behandlet, men det er først og fremmest sket i oversigtsværker og specialværker om enkelte huse, men aldrig så bredt og over så spredte områder, som i Kjeld Kaysers bog. Københavnerbindingsværk er derfor et meget værdifuldt bidrag til den eksisterende litteratur om vor ældre bygningsmæssige kulturarv, omend det havde været på sin plads med en ajourføring af det store (billed) materiale. Der er løbet meget vand igennem åen i de seneste 15 år. Hvor mange af de i 1960'erne fotograferede bindingsværkshuse forefindes i dag i den afbildede stand? Også med hensyn til videnskabelig synsvinkel på et stof som bogens, er der sket en del i de senere år – ting, der kunne have været med til at belyse baggrunden for københavnerbindingsværks tilblivelse og brug m.v.

Anne Christiansen

Palle Jensen: Svinøbogen 1231–1984. Eksp.: Forfatteren, Svinøvej 85, Svinø, 4750 Lundby. 1985. 120 s. ill. Kr. 128,-.

Årstallene i titlen til trods, så har denne lille skildring af (halv)øsamfundet Svinø i Køng sogn i det sydlige Sjælland sit absolutte tyngdepunkt i 1700-tallet. Fremstillingen af øens historie indtil matriklens tid er kortfattet og indskrænker sig nærmest til kommentarer til kildernes omtale af den pågældende lokalitet. For tiden efter landboreformerne gælder det, at behandlingen af det lille samfund ligesom falder fra hinanden i en række kortfattede afsnit om erhvervsforhold, skole, (det manglende) åndelige liv o.s.v.

Svinø hørte i 1700-tallet under Gaunø, og det er fra godsarkivet og fra centraladministrationens arkiver, at forfatteren her henter sine oplysninger. Han tegner billedet af et lokalt sjællandsk bondesamfund af normal type med hensyn til markdriften. Svinø forekommer socialt relativt stabilt med gennemgående rimelig velstand på gårdene. Og opgangen århundredet igennem dokumenterer forfatteren udmærket ved det øgede antal fag på Svinøs gårde. Palle Jensen gennemgår reformernes betydning for Svinø, og han viser således, hvor-

ledes hoveriets afskaffelse ret prompte medfører en nedgang i hesteholdet.

En væsentlig plads i bogen om Svinø indtager listerne over fæstere/ejere af 28 gårde og nogle mindre ejendomme, der er opført fra ca. 1660 til 1984. Desværre har forfatteren tilsyneladende ikke ført denne udmærkede opgørelse til bunds. Der optræder ejendomme i kommentarerne til listerne, som ikke genfindes selvstændigt opgjort. Husmændene fra lodderne optræder her et par steder, og s. 58f fortæller Palle Jensen om disse brugs etablering som egentlige landbrugsbedrifter omkring 1860. Hvorfor får vi ikke deres historie i lighed med gårdenes? Det hedder ovenikøbet i en billedtekst s. 99, at Henny og Peter Christensens husmandssted nu er blandt Svinøs største landbrug. Måske er stederne nævnt blandt de mindre ejendomme, men det fremgår ihvertfald ikke klart af teksten.

Blandt kommentarerne til disse gårdlistere er iøvrigt en ganske frimodig karakteristik af ejendommens nuværende tilstand! Svinøbogen 1231–1984 er en sympatisk lille bog, hvor forfatterens tilhørsforhold til og glæde over sit lokalsamfund skinner positivt igennem. Det kniber ganske vist for Palle Jensen rigtig at få frem, hvorledes man på Svinø skilte sig ud fra det øvrige sogn, således som det ellers proklameres i bogens forord. Det er tiden omkring landboreformerne, der tydeligvis har optaget forfatteren mest, og man kan atter notere sig, at der kunne være kommet en mere helstøbt og mere værdifuld skildring ud af det, hvis forfatteren havde valgt at koncentrere sig om det tidsrum, der virkelig optager det pågældende.

Claus Bjørn

Henrik Gram og Søren Gottfred Petersen: Bjørnemosegård. En bygningshistorisk undersøgelse. Svendborg og Omegns Museum. Skrift nr. 10, 43 s. ill. 1985. Kr. 40,-.

Otto Jonassen: Købstadsliv i enevældens barndom. Svendborg sidst på 1600-tallet. Svendborg og Omegns Museum. Skrift nr. 13. 96 s. ill. 1985. Kr. 60,-.

Der var engang en lille herregård ved navn Bjørnemosegård øst for Svendborg. Den er borte nu, som tingene i eventyr. Revet ned i 1980, men bevaret som en realitet ved et nydeligt lille skrift. De to forfattere var med i en gruppe af arkitektstuderende, som umiddelbart før nedrivningen gennemførte en opmåling og bygningsarkæologisk undersøgelse af den tidligere herregårds bygninger. Det er først og fremmest disse resultater, der bærer skriftet.

Bygningerne var fra 1700-tallets sidste del, men

væsentlig ombygget ved midten af forrige århundrede. Der har ikke været tale om nogen arkitektonisk sensation, men efter billederne at dømme harmoniske bygninger, der stod til det omgivende landskab. Dertil kom interiører med stuk, bemalede dørstykker og vægge. Efter læsningen af bogen kan man ikke lade være med at føle vemod over, at det hele bogstaveligt talt er historie, fordi tidens tand længe har kunnet tage for sig af retterne. Hvad det bevaringspolitiske angår, er bogen nærmest neutral, men ved sin blotte eksistens rejser den spørgsmålet om, hvad der fremover skal ske med de ældre og måske lidt hærgede bygninger i andet geled. Bogen viser i hvert fald, at man bør lade fagfolk få lov til at se godt på tingene, før dødsdommen eksekveres.

Det andet skrift, der skal omtales, giver også stof til overvejelse: Hvordan formidler man bedst indholdet i gamle og svært læselige arkivalier på en måde, så flest muligt kan få noget ud af indholdet? Det er tydeligt, at forfatteren og udgiveren af bogen om købstadsliv i Svendborg i 1600-tallet har overvejet spørgsmålet – efter at have transskriberet hele byens ældste rådstueprotokol fra 1664 til 1699. Der er gjort det udmærkede valg både at citere sager, der kom for rådstuen, og at referere dem. I stedet for protokollens fremadskridende kronologi er indholdet samlet i små saglige kapitler, der tilsammen danner et groft sagregister til rådstuesamlingerne. Det er en god ide, der er værd at tage op af andre, men i så fald vil det af hensyn til overskueligheden lønne sig med en lidt mere klar systematik end den, der er anvendt her. Alt i alt er det ellers en bemærkelsesværdig publikation, hvor også henvisningerne er i orden. Og så gøres der ordentligt rede for udgivelsesprincipperne, så man ved, hvad man har med at gøre.

Margit Mogensén

Jørgen Burchardt: *Provinsindustri. Faaborg Byhistoriske Arkiv og Faaborg Kulturhistoriske Museer*, 1984. 112 s. Kr. 119,-.

Fra det store registrerings- og undersøgelsesarbejde af »Industrialismens Bygninger og Boliger«, som i 1976 igangsattes af Statens humanistiske Forskningsråd sammen med Nationalmuseet, kommer der stadig nye resultater. Både i form af videnskabelige behandlinger som H. Chr. Johansen m.fl. 1983, og Ole Hyldtoft 1984 om hhv. Odense og Københavns industrielle miljø, og i form af mange mindre monografier om enkelte byer og virksomheder. De ældre småkøbstæder har dog i denne sammenhæng været svagt repræsenteret, men det er der nu rådet lidt bod på med Jørgen Burchardts gennemgang af Faaborgs industri og industrielle miljø fra 1700-årene til i dag.

Hovedparten af bogen, som er både indbydende

og grafisk smuk og overskuelig, består af korte historier om hver kendt virksomhed, varierende fra 10 linier til 3–4 sider. Skønt mange bygninger er borte og utallige arkivalier og menneskelige hukommelser er gået tabt, er det alligevel lykkedes forfatteren at give alle store og små industrivirksomheder en repræsentativ omtale, illustreret af et fint billedmateriale fra de lokale arkiver. Kildernes varians mærkes dog i beskrivelsen af industrierne. Hvor der forelå fyldig dokumentation, har forfatteren kunnet afdække også kriser og konflikter, mens andre foretagender må beskrives ud fra de mere ukritiske omtaler i aviser og reklamehæfter.

Tilsammen giver gennemgangen et ret dækkende billede af den imponerende mængde og variation i en lille provinsbys industrielle miljø. Under de kendte og længerevarende virksomheder har der i over 100 år været en frodig underskov af små forsøg, korte eventyr og nyttige, men tidsbestemte foretagender. I det tidlige 1800-tal har forfatteren undgået den ofte begåede fejl i lokalhistorien: at udråbe en stigende brug af maskiner og dampkraft til industrialisering. Han påpeger rigtigt, at det egentlig blot var nye eller større typer håndværksvirksomheder – og at den mest revolutionerende langtidstendens var den stigende brug af lønarbejdet.

I industrihistorien er det blevet sagt, at landbrugs eksportorientering og forædlingstendenser efter 1850 var Danmarks egentlige »industrielle lokomotiv« – hvilket også ses i Faaborg, som i årene efter 1880 fik både slagteri, konservesindustri, æggepakkeri mv. En mere upåagtet del af Danmarks industrialisering er 1. og 2. verdenskrigs – og tildels også 30'ernes – mange, men kortvarige erstatnings- eller beskyttelsesbaserede virksomheder. Men netop i den lille bys industrimiljø har de haft procentvis betydning.

En hovedlinie i Burchardts gennemgang er påvisningen af, hvorledes afhængigheden af ikke-lokal kapital gennem perioden er steget, både med tiden og med virksomhedernes størrelse. Efter 1950 er antallet af udefra ejede foretagender steget stærkt, mens der fra tiden før 1940 var eksempler på, at en virksomhed enten »voksede ovenud« af Faaborg (som Mads Rasmussens konservesfabrik, der til sidst købte Beauvais og flyttede hovedkvarteret til København) eller voksede sig så stor, at den ved kriser blev afhængig af kapital udefra (taftefabriken »Fiona«).

At som forfatteren i afslutningen formulere en hel »teori om udviklingen« på Faaborg-grundlag, synes dog ikke at være meningsfuldt – og »teorien« er da også mest en opsummering af industrihistorisk almenviden. Bogens styrke ligger i den lokale forankring, og det er udmærket, for det er af sådanne lokale monografier, et nyt billede af Danmarks industrihistorie en dag skal sammenstykkes!

Til gennemgangen af de enkelte virksomheder føjer sig nogle kapitler om dels Faaborg-egnens generelle udvikling, dels om nogle lokale faktorer i

det industrielle miljø som helhed: fagbevægelsen, den lokale tekniske uddannelse, handels- og industriforeningerne, erhvervsrådet og den offentlige planlægning. Elementerne er vigtige at få med i billedet af det udefinerlige begreb »lokalt industrielt miljø« – selv om et virkeligt væsentligt resultat af f.eks. erhvervschef eller industriforening kan være svært at påvise.

Det er klart, at der er mange sider af det industrielle miljø, som ikke er berørt – hvilket forfatteren da også redegør for i indledningen. Vigtige emner som arbejdsmiljøet, arbejdsgangene, menneskene i virksomhederne, sammenhængen med byens øvrige aktiviteter, med familieforbindinger og lokalkultur – der er nok at tage fat på. Det, der kunne ærgre mig, er, at forfatterens lille ambition om at skrive en bog, der repræsenterede mere end Faaborg, har fået ham til at overse nogle sammenhænge, som kunne udtrages af det foreliggende materiale om f.eks. foretagergruppens indre relationer, bygningernes betydning, summen af op- og nedgange etc.

Til slut vil jeg knytte en kommentar til afslutningens udmærkede opfordring til bevaring af arkivalier, genstande og bygninger – hvor der bl.a. peges på et garveri i Korinth, der både funktionelt og bygningsmæssigt kan føres tilbage til 1792. Siden 1984 har Fredningsstyrelsen iværksat en kampagne for bevaring af industribygninger med bl.a. publikationer og diasserier, og en fredning af mere landskendte industrielle monumenter er nu i gang. Men det er den lokale industrihistories ansvar at sørge for bevaringen af klenodier som garveriet i Korinth, og det er mit håb, at den store industriregistrering nu vil blive brugt til dette – også selv om materialet er lidt uensartet og ikke helt komplet...

Peter Dragsbo

Folk og liv på Røndeegnen-dengang. 1, 1979, 60 s. uds., 2, 1980, 84 s. kr. 60, 3, 1981, 108 s. kr. 60, 4, 1982 (andelsbevægelsen) 128 s. uds., 5, 1983, 120 s. kr. 60, 6, 1984, 128 s. kr. 65, 7, 1985 (under besættelsen) 140 s. kr. 75. Udg. af AOF i Rønde kommune. Redigeret af lektor Vilfred Friborg Hansen. Bestilles ved Si-Mi tryk, Ravnevej 5, 8410 Rønde.

I det seneste årti er der grundlagt en lang række lokalhistoriske årbøger landet over. De fleste udgives af lokalhistoriske foreninger, der er dannet med primærkommunen som udgangspunkt. Årbøgerne er vel forskellige i anlæg og sigte, og samlet vides der endnu ikke tilstrækkeligt om genren. Givet er det imidlertid, at de nye årbøger tilfredsstiller et lokalt publikum på en anden måde end f.eks. de

amtshistoriske årbøger trods store anstrengelser har kunnet. Oplagstallene taler deres tydelige sprog herom.

Et af de bemærkelsesværdige lokale årbogsprojekter er »Folk og liv på Røndeegnen«. Årbogen udgives af AOF i Rønde kommune og siden starten i 1979 er alle hefterne blevet redigeret af lektor Vilfred Friborg Hansen, Rønde.

Der er nu udsendt ialt syv hefter, og »Folk og liv« er nærmest blevet en institution i Rønde kommune. Hefterne foreligger i A4-format. De to første numre blev udført som maskinskrevet kontoroffset, mens de senere er trykt med en pæn, stor let-læselig skrift; der tænkes på de lidt ældre læsere. Billedmængden er gradvist vokset fra under ti i det første hefte til omkring hundrede pr. hefte i de senere. Der er altid anvendt helt relevante arkivbilleder, og det ser ud til, at de bringes nogenlunde ubeskåret. Artikelmængden er steget gradvist i takt med hefternes øgede omfang; ti sider ser dog ud til at være artiklernes sædvanlige øvre grænse. Omslaget er pænt tilrettelagt med fotos, der henviser til artiklernes indhold.

Hefterne udkommer op mod jul, og de sælges i boglader, kiosker, brugser og hos de lokale købmænd. Det sidst udkomne hefte er produceret i 900 stk. til en salgspris på 75 kr. Der er altså tale om en produktion, der m.h.t. økonomisk niveau ikke afviger meget fra en gennemsnitlig amtsårbog. De tidligste hefter er genoptrykt, og der er klogt indlagt rettelser og nye oplysninger i 2. udgaven. Den inkarnerede lokalpatriot må derfor også købe den nye udgave!

Hefterne har udviklet sig fra at indeholde referater af lokalhistoriske foredrag til nu helt at bestå af artikler, der er skrevet til formålet. Der er undervejs indført faste rubrikker: Siden 1980 har der været en ren billedrubrik »Fra det gamle Rønde«, og siden 1983 har der været en liste over årets lokale begivenheder. Hvert hefte indeholder også de tidligere hefters indholdsfortegnelser. Derimod er der intet register, og kun meget få af artiklerne har kildehenvisninger.

Artiklernes emner er i alt væsentligt hentet fra det seneste hundrede års historie med enkelte afstikkere tilbage til middelalderen i de tidligste numre. Rønde kommune er den geografiske ramme. Fem af hefterne har blandede artikler, mens to har temaer. I 1982 var emnet andelsbevægelsen med to velskrevne artikler om andelsmejerierne og brugsforeningerne af redaktøren. I 1985 var temaet besættelsestiden. Her har lokalhistorikeren Willy Ovesen beskrevet områdets våbenedkastninger, Knud Bødker har skildret Tirstrup flyveplads under krigen og redaktøren har meddelt en mosaik af lokalt indsamlede besættelsestidserindringer.

De lokalhistoriske årbøgers forfatterprofiler er i de senere år blevet undersøgt, og det er blevet fremhævet, at især de amtshistoriske årbøger har

gennemgået en udvikling i retning af, at de professionelle formidlere og forskere efterhånden har overtaget spaltepladsen. Det er endvidere vist, at spaltepladsen har været optaget af de samme ret få forfattere år efter år. En optælling af forfatterne i »Folk og Liv« viser, hvordan den samme udvikling hastigt er sket i dette nye skrift.

Af 22 artikler i de to seneste hefter er 18 skrevet af akademikere, lærere eller bibliotekarer mens kun 4 er skrevet af landboere eller pensionister. I de tidligste hefter var der en fordeling på ca. 50% »formidlere« og 50% af andre især pensionister. Fordelingen på køn er som i andre årbøger: 80% af artiklerne i de 7 hefter er skrevet af mænd, mens kvinderne tegner sig for 15%; resten kan ikke bestemmes. En mindre kreds på under 10 forfattere har skrevet mere end en artikel og da oftest flere end to. Fælles for hovedparten af forfatterne er, at de bor i Rønde kommune.

Hefternes indhold er præget af et uproblematiseret forhold til lokalhistorien som diciplin. Artiklerne afspejler ofte den indforståede holdning til hjemegnen. Flere af forfatterne måler emnerne med den traditionelle danmarkshistorie, og forholdene på Røndeegnen ses som et ureflekteret billede heraf. Der spørges sjældent eller aldrig til, hvorfor udviklingen på Røndeegnen blev, som den blev. Man beskriver kun og fortolker ikke. Hvordan og hvorfor afveg eller måske lignede Røndeegnens lokalhistorie de generelle strømninger? Hvad er det, der var karakteristisk eller måske enestående for egnen eller for det emne, der tages op?

»Folk og liv« repræsenterer på den ene side kendte størrelser i de lokalhistoriske årbøger, men den har også sit eget ansigt. Flere af artikelgenerne kendes bl.a. amtsårbøgerne. Det gælder såvel redaktørens egne betydelige artikler og flere af de brede erindringsartikler. Ligheden med de hedengangne lokale julehefter »Jul i X-købing« er dog også tydelig. Her mødte man ofte lokalhistoriske artikler, de faste rubrikker som »årets gang« og de rene billedrubrikker. Men »Folk og Liv« har også noget andet. Her er et klart formidlet ønske om at bringe artikler, der afspejler de ellers historieløse samfundslags historie: Arbejderen, husmanden og håndværkeren. Det skal her noteres, at redaktøren er soc.dem. byrådsmedlem i Rønde og udgiveren er AOF, så det holdningsmæssige bagland er tydeligt. Artiklerne bliver dog aldrig til politisk bragesnak. To artikler fortæller den socialdemokratiske vælgerforenings historie uden at det forrykker det almene sigte. Stofvalg og billedredaktion er derfor det, der udmærker hefterne.

At hefterne har fået en så betydelig udbredelse, som tilfældet er, skyldes en effektiv, alternativ distributionsform; og det er i det hele tydeligt, at redaktion og brugere er på talefod. Det ses tydeligt i rettelseskomentarerne til hefternes 2. udgave. »Folk og Liv« er ét af flere eksempler på, hvordan det snævre lokalområde kan bære en ret kostbar

årspublikation. At det er lykkedes, skyldes en målbevidst redaktør, der undervejs ikke er gået i stå, men som netop har forstået at udvikle årbogen inden for nogle givne rammer.

Peter Bondesen

J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse I-II. Reprografisk genudgivet af Jysk Selskab for Historie. 1985. 690 og 922 ss. Kr. 325,75

Endog sammenlignet med moderne byhistoriske arbejder indtager Ribe Bys Historie og Beskrivelse en fremtrædende plads. At der var tale om en enmands præstation har nok medført, at Kinch bedre end så mange andre var i stand til at registrere og påpege nuancer i hævdundne og også sidenhen dominerende opfattelser, f.eks. inden for retshistorien.

At Jysk Selskab har genudgivet dette værk er derfor prisværdigt; ikke mindst fordi fremgangsmåden er forbilledlig. Ribe-kenderen, arkivar Ole Degn har skrevet en engageret indledning, hvori han redegør for Kinchs arbejdsmetode og dokumenterer enkelte af bogens mangler. Derudover har han opstillet en kilde- og litteraturfortegnelse på grundlag af værkets noter. Som anført var det i det 19. århundrede ikke blevet skik at udarbejde sådanne fortegnelser, og Ole Degns detektivarbejde har derved forøget bogens brugsværdi. Med Ingrid Nielsens nyligt udkomne bog om middelalderens Ribe og Degns Rig og Fattig i Ribe er man godt dækket ind for Ribes vedkommende.

Jens Chr. V. Johansen.

Henrik Becker-Christensen og Jørgen Witte: Fra købstad til storkommune. Aabenraa bys historie, bd. 4, 1945–1970. Historisk Samfund for Sønderjylland 1985. 398 s. Kr. 155,-.

I løbet af de sidste 25 år har Aabenraa by fået en ajourført byhistorie. De tre første bind var redigeret af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Bd. I, der omfattede tiden indtil 1720, udkom i 1961 og var skrevet af Peter Kr. Iversen og H. V. Gregersen. Bd. II fra 1967 omhandlede tiden 1721–1864 med H. V. Gregersen og H. H. Worsøe som forfattere og bd. III, af H. H. Worsøe, Gottlieb Japsen og Johan Hvidtfeldt, udkom i 1974 og dækkede tiden 1864–1945.

Det nys udkomne værk har ingen redaktører, har skiftet format til et betydeligt bredere, men adskiller sig i temavalg ikke væsentligt fra forgængerne. Den rummer, hvad man kan forvente af en moderne byhistorie: Hovedtræk af den politiske

udvikling i byens styre, erhvervslivets sammensætning og udvikling, befolkningsudviklingen, udviklingen af infrastrukturen og forskellige sider af de kulturelle forhold. Desuden behandles det tyske mindretal og de særlige problemer i årene umiddelbart efter besættelsens ophør i 1945.

Bogen er udstyret med fotos, dagbladsannoncer, adskillige bidrag fra »æ Rummelpot«, avisannoncer og forskellige grafer. Vedr. de sidste kunne man ønske, at udgiveren, Historisk Samfund for Sønderjylland, havde spenderet en teknisk tegner, eller at tegneren i hvert fald havde benyttet en lineal. Bogen i øvrigt har et meget tiltalende udseende og layout. En litteraturliste er det ikke blevet til, hvad de tre forgængere heller ikke har, – men nærværende bind er velforsynet med noter, der i nogen grad afhjælper denne mangel. Endelig kunne de fleste udenbys læsere, der ikke har samtlige Aabenraagader og kvarterer i hovedet, nok ønske, at der også var tænkt på et bykort med gadenavnene. Et sådant kort ville være en god hjælp ved gennemgangen af byudviklingen med de nye kvarterer. Disse kritikpunkter skal imidlertid ikke overskygge, at der er tale om et solidt og gedigent stykke historisk håndværk.

Bogen, der indeholder 15 kapitler, begynder på befrielsesaftenen i 1945. Fra glæden, som hovedparten af byens borgere følte, over retsopgør og til en skildring af befrielsesaarets mangeltilstand med rationering på alt. I dette indledningskapitel gives også en oversigt over udviklingen af byens fysiske vækst, hvor byens rammer bliver sprængt langs indfaldsveje, på landbrugsarealer og på besværligt terræn som sump og bakke, hvor tidligere tids teknik og transportmuligheder har været med til at forhindre en bebyggelse. De politikere, som især har været med til at tegne Aabenraa politisk, Holger Fink, George Buchreitz og Erik Jessen samt enkelte andre introduceres også her. Bogen giver det indtryk, at aktørernes personlighed, i højere grad end partipolitik, har været afgørende for, hvem der fik magten og hvilken politik, der blev ført. Fx fik socialdemokratiet formodentlig ikke ledelsen i 60'erne p.g.a. Buchreitz noget dominerende personlighed, – mens ledelsen gik til Erik Jessen, der med sin større smidighed gennemførte en politik, der ikke var så fjern fra den socialdemokratiske. Erik Jessen repræsenterede fra 1958–70 en upolitisk liste.

Forfatterne har valgt at prioritere økonomiske og sociale forhold højt, så dette stof udgør over halvdelen af bogen. Den økonomiske og erhvervs-mæssige udvikling gennemgås grundigt, og der er afsnit om befolkningsforhold, forbrug, arbejdsløshed og social sikkerhed, boliger, gas, vand, el og trafikken. På de 25 år udvikler Aabenraa sig fra at være præget af fremstillingsvirksomhed, med mange småvirksomheder, til en by med en stor offentlig sektor og mange i liberale erhverv, således at disse to sektorer sammen med handel og transport i 1970 beskæftigede 60% af de erhvervsaktive.

Et af byens problemer var, at de fysiske udvidelsesmuligheder for erhvervsvirksomhederne var ringe. En del af industrierne foretrak derfor at flytte til nabokommunen Rødekro.

Byens energi med henblik på aktivt at påvirke erhvervsudviklingen var delvist afhængigt af byrådets politiske sammensætning og de ledende politikeres personlighed. Egnsudviklingsloven fra 1958 gav en mulighed for at skaffe nye virksomheder til byen, hvilket dog kun lykkedes i et enkelt tilfælde, og desuden var der i perioden flere muligheder for at tiltrække eller beholde hel- og halvoffentlige virksomheder til kommunen, forsøg, der kronedes med vekslende held. Eksportørerne af kvæg havde fx en god indtægt i beg. af 1950'erne, der også kom byen til gode, men efter nogle år blev eksportørerne utilfredse med forholdene på havnen, – og i protest blev en betydelig del af kreaturtransporten forlagt til Sønderborg, der ikke tidligere havde haft kreaturtransport. Et forsøg på at beholde Aabenraa toldkammer, mislykkedes i 1967, men til gengæld blev Aabenraa hovedsæde for det nyoprettede Sønderjyllands Amt i 1970.

Blandt de problemer byrådet ikke kunne lukke øjnene for, var boligproblemet, der for en del af Aabenraas beboere var yderst påtrængende i 1945. Det blev ikke bedre af, at der også skulle skaffes logi til en række tyske flygtninge. Problemet var ikke af ny dato, og et af byrådets forsøg på at løse problemet i mellemkrigstiden, var at bygge husvildebarakker. Blandt de løsninger, der så dagens lys i 1945, var bygning af 23 beboelsesvogne (fortrinsvis til nygifte), beslaglæggelse af en gymnastiksal og indkvartering hos private.

»Jeg er en gammel syg kone på 73 år. Jeg har siddet i 1 værelse med køkken og har en søn boende hjemme, som er invalid. Ialt har jeg boet i disse værelser i en husvild barak i 27 år... Jeg lider af kronisk astma og åben sår på begge mine ben, derfor synes jeg, at jeg skulle hen i mere rolige forhold. Mine fødevarer har jeg i et hul i jorden under gulvet, og min invaliderende skal jeg dele med min søn, ... da jeg ikke kan være alene, og så står der en pumpe lige uden for mit vindue, hvor der hentes vand til 8 familier. Om morgenen kommer naboerne og vasker sig lige uden for mit vindue. Dagen igennem leger børnene med pumpen. Når jeg prøver på at jage dem væk, siger de blot, hold snut gamle kvind, og smider vand op på mine vinduer, mens forældrene står og ler af det.« (Brev fra 1951 til Boligministeriet).

Først i 1960'erne forsvandt de sidste mindelser om denne elendighed. Medvirkende hertil var andelsboligforeninger, sociale boligselskaber og siden parcelhusbyggeriet, da tiderne økonomisk blev bedre. Ud fra bogens oplysninger er det svært at se, om bolignøden var større eller mindre i Aabenraa end andre steder. Men på et område var Aabenraa velforsynet, i forhold til det øvrige Jylland, nemlig på børnehavområdet.

Aabenraas relativt gode forsyning med børnehav-

vepladser kan måske ses i sammenhæng med den nationalitetskamp, der accelererede i løbet af 30'erne: »Der kæmpedes om hvert eneste barn«. Under besættelsen var dækningsgraden på børnehaverpladser på 70%, når både danske og tyske asylere samt de private børnehaver regnedes med. I midten af 50'erne faldt dækningen til 40% som følge af det store børnetal, men i 1967 var der en børnehaverplads for hver 15 husstand, hvor gennemsnittet for jyske købstæder var en for hver 137.

På dette tidspunkt må nationalitetskampen dog nok siges at have fundet sit leje, eller den gav sig i hvert fald andre udslag. Da fjernsynet blev introduceret i Danmark, fik det hurtigt stor udbredelse i Sønderjylland. Efter få år kunne de sønderjyske seere foruden det danske program, vælge mellem to tyske. Dette ulige medicapløb blev, som bogen skriver, den inddirekte anledning til, at Aabenraa i 1960 kom til at huse den nye syd- og sønderjyske regionalradio. Etableringen var foranlediget af en kreds af sønderjyder, der inspireret af et indlæg fra formanden for Danske Samfund i 1950'erne understregede, at det var nødvendigt, at Danmarks Radio foretog et modtræk. Når regionalradioen blev syd- og sønderjysk, var det ud fra et ønske om, at Kongeågrænsen ikke skulle trækkes op på ny. Regionalradioen er siden blevet udbygget med et tv-studie.

De mange og forskelligartede forhold, der fremdrages i bogen, er hver især med til at tegne billedet af en by og et samfund, der udvikler sig fra nøjsomhed til velstand. Hver især kan de omtalte forhold illustrere dette, som fx ringridningen. Deltagertallet var faldende fra 1956 til 1962, men begyndte så igen at stige. Årets ringriderfest for 1963 får følgende kommentar fra avisen Heimdal: »Det er den almindelige mening, at der var mange flere lette heste denne gang, og de pynter unægtelig mere i et optog end de bredbagede, vommede arbejdsheste, disses dyder i øvrigt uførtalt«.

Bogen slutter som nævnt i 1970, hvor Aabenraa blev lagt sammen med Løjt, Ensted og en lille del af Rise kommune. Og til erindring om, hvad der den gang var fremtidens byggeri, bringes bogens karakteristik af Brundlundskolen, der blev bygget 1966-69: »Det var en skole i tidens ånd, med etplansbygninger, med store vinduesarealer og overalt indendørs belagt med et grønt gulvtæppe i det ny syntetiske materiale, nålefilt«.

Forfatterne når vidt omkring i bogen, og de har været myreflittige i indsamlingen af materiale til udarbejdelse af bogen, fra private og offentlige arkiver, beretninger, festskrifter og aviser samt den lokale litteratur. Aabenraaborgerne har fået en god afslutning på deres byhistorie, og den læses uden besvær som et selvstændigt værk. Samtidig med at mange af facetterne til Aabenraas historie bliver fremdraget, har forfatterne også i vid udstrækning søgt at placere købstadshistorien i en rigshistorisk sammenhæng. Nærheden til stoffet og tidens mange informationsmuligheder bevirker, at

der har måttet vælges og vrages, men de 15 kapitler giver hver især en god oversigt over de forhold, der behandles, selv om tidspunktet 1970 ikke rigtigt giver mulighed for at konkludere de enkelte afsnit. Hvad man kan savne, men det kan nok ikke være anderledes, – er en nærmere karakteristik og vurdering af aktørerne i historien. Men mange er endnu levende, og samfundet er lille, så en mere kritisk vurdering må nok vente nogle årtier endnu.

Helle Askgaard

Christian Kaatman: Stationsbyer i Sønderjylland. Toftlund og Hjordkær. Institut for grænseregionsforskning 1985. 69 s. ill. Kr. 60,-.

Litteratur om jernbaner og stationsbyer gør ofte et indbydende indtryk på grund af de mange muligheder for illustrationer af stationsbygninger, villaer og forretninger fra århundredskiftet suppleret med bygningstegninger, kort, annoncer fra vejvisere og lokalblade. Denne lille bog er ingen undtagelse. Et varieret og tiltalende layout møder læseren.

Desværre må man derefter spørge: Hvem forestiller grænseregionsforskningsinstituttet skal være læseren? Forskerne eller almindelige mennesker?

I indledningen anføres, at bogen er de foreløbige resultater af en undersøgelse af stationsbyernes historie i Sønderjylland, – et arbejde, der er sat i værk i 1984 i samarbejde med Stationsbyprojektet under Statens Humanistiske Forskningsråd og Institut for Grænseforskning i Aabenraa. De publikationer, stationsbyprojektet indtil nu har udgivet, sætter sig imidlertid ikke spor i noternes litteraturanvisninger. Kun et enkelt upubliceret manuskript. Ligeledes virker forfatteren heller ikke inspireret af jernbanelitteratur, litteratur og teori om byer og bydannelse, hverken dansk eller udenlandsk. Til gengæld har forfatteren inddraget litterære værker af Johs. V. Jensen, Karl Gjellerup og Peter Seeberg i indledningen, konklusionen og ved en midtvejs stemningsbeskrivelse. Den lille bog bygger ellers på oplysninger fra sogne- og lokalhistorier, vejvisere m.m.

Det kedelige ved bogen er, at man ikke får grundig besked om noget. Såvel figurer som tekst fremstår som brudstykker. Når emnet er stationsbyer i Sønderjylland, kunne man forvente at få påpeget de særlige sønderjyske træk. Som det eneste område i Danmark fik de sønderjyske købstæder stikbaner i stedet for stambaner. Har dette særtræk været en fordel eller en ulempe? Har det påvirket stationsbydannelsen? Af helt almindelige oplysninger af kvantitativ art kunne man også ønske at vide: Hvor mange af de sønderjyske byer kommer i »stationsbykategorien«, hvor mange ikke? Toftlund og Hjordkær er udvalgt som repræsentanter for henholdsvis store og små stationsbyer, – men

blandt hvor mange? Der bringes nogle spredte taloplysninger om byernes størrelse, men ingen tabeller eller kurver, der giver læseren mulighed for at sætte oplysningerne ind i en sammenhæng. Man mistænker forfatteren for at sidde med dem selv. Men hvis han gør, hvorfor må vi så ikke se med?

Hvad man heller ikke får at vide er, hvor mange stationer, der blev oprettet, hvor længe de eksisterede, hvornår de blev nedlagt. Hvem bestemte, hvor stationerne kom til at ligge? Der anføres tre lokaliseringsfaktorer: Naturforhold, den eksisterende bebyggelse og trafikforholdene. Men i Danmark kunne magtfulde grupper godt få banerne til at slingre af sted, ved at få placeret stationer, hvor de fandt det hensigtsmæssigt. Skete den slags ikke under den tyske administration? De tyske baner slingrede jo også.

De særlige sønderjyske træk bliver fremhævet enkelte steder. Der gives en oversigt over den tyske administrative inddeling, og dermed en omtale af hvilke embedsmænd, der fulgte deraf. Da de tyske embedsmænd fortrinsvis boede i byerne, og dermed også i stationsbyerne, kom disse til at være et fremmedelement i landskabet i endnu højere grad, end de danske stationsbyer var. Afstemningstallene i 1920 fik stationsbyerne til at adskille sig fra de mere danske landdistrikter. Efter Genforeningen blev den tyske elite afløst af en dansk, – og stemmestallene faldt sammen med landdistrikterne.

Det er selvfølgelig begrænset, hvor meget man kan forlange af en så lille publikation. Men få tilføjer ville have forbedret kvaliteten væsentligt. Forskere i stationsbyer får ikke rigtigt noget at arbejde videre med i denne bog. Folk i Tofthund og Hjortkær får nogle pæne illustrationer af deres by, men struktur og større viden om deres lokalsamfund kan de ikke hente i denne publikation.

Helle Askgaard

Løgumkloster-studier 4. Udg. af Museet Holmen Løgumkloster. 1984. 259 s., ill. Kr. 125,-

Det er formodentlig uundgåeligt at tilstedeværelsen af klostret i Løgumkloster sætter sit præg på den lokalhistoriske forskning på stedet. Det præger i hvert fald klart det 4. bind *Løgumkloster-studier*, som Museet Holmen Løgumkloster og Historisk Forening for Løgumkloster Kommune har udgivet 1984.

Størstedelen af artiklerne handler, på en eller anden måde, om klosteret. Der er en artikel om klostrets placering i lokalsamfundet, specielt dets godservvelser og landbrugsproduktionen på disse i 1200-tallet. Bygningerne omtales i 3 artikler: en om kirkens middelalderlige udsmykning, en om korsgangshvælvingen og en om bygningsmæssige ændringer ved slottet gennem århundrederne.

Der er også artikler om middelalderlige urter ved klostret og arkæologernes jagt på en gammel ladegård i tilknytning til klostret. Endelig omhandler den indledende artikel ikke klostret direkte, men skildrer livet i clunyordenen ude i Europa, efter indledningsvis at have antydnet at klostret måske oprindeligt var et cluny-kloster, som først senere er blevet et cistercienserkloster.

Der er dog også artikler om andre emner: Løgumkloster Trådfabrik, en kniplingskræmmers regnskaber og om skolevæsenet i Løgumkloster 1864–1920, hvilket er en fortsættelse fra bind 3.

Med den særlige karakter dette lokalområde har, og med de mange aktiviteter der er i tilknytning til klostret, vil der sikkert være stof til endnu mange bind studier, til glæde for områdets beboere, venner af og besøgende i refugiet og andre interesserede.

Jens Christensen.

Inger Nielsen: Fra det nu forsvundne Hørsholm. Strandbergs Forlag 1985, 96 s., hft. Kr. 68,50.

Strandbergs Forlag har siden 1981 udgivet en række nydelige, lokale billedbøger med forsvundne bygninger og miljøer som det gennemgående tema. Hovedparten af bøgerne beskriver sjællandske lokaliteter og kun to repræsenterer andre steder i provinsen. Serien har salgsmæssigt været en succes, og det er derfor ikke mærkeligt, at andre forlag er fulgt med f.eks. i form af de fynske postkortbøger.

Forlagsideen har været den at samarbejde med en stedlig lokalhistoriker meget ofte lederen af det lokalhistoriske arkiv. Bøgerne udgives ofte i samarbejde med en lokalhistorisk forening; derved er en vis afsætning sikret på forhånd. Bøgerne er bygget op med et kort indledningsafsnit om lokalitetens historie, mens billedafsnittet opdeles i overensstemmelse med områdets naturlige afgrænsninger.

»Fra det nu forsvundne Hørsholm« er opbygget ganske som de tidligere bind i serien. Arkivleder Inger Nielsen har skrevet en kort indledning, foretaget billedudvalget og kommenteret billederne. Geografisk omfatter billederne den nuværende Hørsholm kommune og tidsmæssigt spænder de fra J. J. Bruuns Hirschholmprospekt fra 1757 til 1968. Hovedvægten ligger på fotografier fra o. 1900 til 1940.

Billederne repræsenterer udmærket Hørsholm som kongeligt anlagt by. De smukke senklassicistiske borgerhuse fra 1800-tallet, der prægede byen frem til nyeste tid, fremtræder tydeligt, ligesom udviklingen frem til idag kan følges. Fabriksmiljøerne bl.a. i Usserød og landbolivet i landsbyerne er ligeledes repræsenteret.

Billedkommentarerne er traditionelt »lokalhi-

storiske«. Billederne placeres nok i tid og rum, men der gives aldrig en mere almen karakteristik af motivet. At bygningerne er opført det og det år, anvendt til et eller andet formål for siden at blive nedrevet bør ikke stå uformidlet. Var bygningerne karakteristiske for miljøet og hvad karakteriserede dem? Var de almindelige eller måske enestående? Man havde også gerne set fotografernes navne omtalt; de må dog være af interesse for læserne af en fotografisk billedbog.

Billedantallet må med den beskedne plads, der er til rådighed, blive begrænset. Da billedteksterne som anført alene er bestemt til at angive data om det enkelte billede, kan det derfor ikke undgås, at bogen mister sin forbindende linje. Da der end ikke findes en indholdsfortegnelse, er det vanskeligt at finde rundt i bogen, hvis man da ikke er lokalkendt.

Billedbogsiden er sikkert kommet for at blive. Hvis den type bøger skal have et formål ud over at vække minder om det, der engang var, må der dog foretages en vis organisering af stoffet. Der bør findes en karakteriserende, forbindende tekst, og en kapitelinddeling er naturlig. Et kort med de gen- givne lokaliteter indprykket ville gøre udgivelserne egnede også uden for kommunegrænsen.

Peter Bondesen

Køge bys historie. Bind 1: 1238–1850. Red. Helge Nielsen. Køge kommune i samarbejde med Køge Museum. 1985. 416 s., ill. Kr. 498,-

Den nye Køge bys historie er udstyrmæssigt en rigtig lækkerbisken med en smuk indbinding, et stort format, masser af illustrationer, hvoraf en del lækre farvebilleder, en klar typografi og opsætning, der giver rig mulighed for at lade illustrationerne spænde ud i bredder, der passer til den enkelte illustration, og hertil et team af forfattere, der er eksperter på hver deres område og borger for, at den indholdsmæssige kvalitet står mål med den ydre.

Bogen har ialt 10 forfattere, hvoraf fire er arkitekter, fire er museumsinspektører og to er historikere. Hovedideen har været at lade disse fagfolk »skrive om et eller flere emner, der kunne fortælle noget væsentligt om Køge og om det nærmeste opland,« som der står i de redaktionelle bemærkninger side 9. Kronologisk er de enkelte emner »parallelt forløbende og tilsammen tilstræber de at danne en historisk helhed«.

Denne opbygning er både værkets styrke og dets svaghed. Læst hver for sig rummer de enkelte afsnit særdeles gode og grundige analyser, hvor meget nyt stof lægges frem, men gentagelser fra afsnit til afsnit kan med den valgte opbygning ikke undgås.

Der startes med et afsnit af værkets redaktør Helge Nielsen, om tiden op til Køges grundlæggelse med en gennemgang af en række arkæologiske fund. I det følgende afsnit skildrer Kai Hørby »Køges ældste historie«, især omkring byens grundlæggelse, hvis samfundsmæssige og historiske baggrund rides særdeles klart op. Herefter er det imidlertid vanskeligt at følge en klar kronologisk linje. Marianne Johansen skildrer »Køges udvikling mellem 1350 og 1850«, men vi er i næste afsnit tilbage i middelalderen, hvor Stefan Ott skildrer »Køges byplan« og ændringerne i den, noget som allerede Marianne Johansen er inde på. De følgende to afsnit, Helge Nielsens om »Vestergadekvarterets bebyggelse i middelalderen«, og Jørgen Ganshorn, Niels Erik Jensen og Helge Nielsens om »Handelskvarterets bebyggelse i middelalderen« giver detaljerede redegørelser for en række udgravninger og kælderregistreringer i byen, bl.a. i forbindelse med projekt Middelalderbyen. Med Hans Henrik Engquists to afsnit, dels om »Gårde, huse og lejevåninger«, dels om »Rådhuset«, bevæger vi os op over jordoverfladen og får en grundig skildring af de ydre rammer for borgernes liv og ændringerne heri, men Gerd Neubert tager os med indenfor og skildrer »Hus og hjem i Køge« på grundlag af et meget stort antal skifter, som er gennemanalyseret på kryds og tværs. Denne analyse er et forbilledligt eksempel på, hvad denne type kildemateriale kan bruges til.

Derpå skildrer Poul Strømstad »Erhvervslivet og de sociale forhold«, hvor vi igen starter i middelalderen for at slutte ca. 1850. Herefter foretager vi et hop tilbage i middelalderen, hvis forvaltning Kai Hørby skildrer. Han følges op af Marianne Johansen med en skildring af Køges administration 1550–1850«.

Vi står med denne opbygning over for det problem, som melder sig hver gang en så omfattende og kompliceret enhed, som en by skal skildres over lang tid og i sin brede mangfoldighed: hvordan forener vi ønsket om at give en række enkeltanalyser af mangfoldighedens mange elementer, samtidig med at vi får udviklingen i sin helhed og hele sin bredde med, og således at læserne virkelig får forståelse af, hvad det er for ændringer der er sket og hvorfor.

Anmelderen har ingen patentløsning på dette problem, vel nok fordi en sådan ikke findes, og der er da også anvendt mange forskellige fremgangsmåder i de nyere byhistorier, der har set dagens lys inden for den seneste snes år, og det hvad enten der har været én, få eller flere forfattere.

Forfatter-temaet bag Køge bys historie har valgt sin fremgangsmåde, og de redaktionelle bemærkninger viser, at man er sig bevidst, at bogen ikke kan rumme den endelige og fulde sandhed om byens fortid. Det er så sandt som det er sagt. Der vil altid være sider af fortidens liv, som ikke kommer frem, og der må foretages mange valg, når man skriver en bys historie, valg af hvad der skal med,

og af hvad der ikke skal med. Det er imidlertid beklageligt, at det netop er dynamikken og drivkræfterne i byens liv gennem de knapt 600 år, der skildres her, som står svagest i bogen.

Sammenhængen mellem den økonomiske fremgang i årene omkring 1600, kirkens overdådige udstyr, de store flotte renaissancehuse og borgerhjemmenes rige indretning forstås først, når man læser s. 70–71, s. 176–87 og s. 326–28. En forståelse for Svenskekrigene og deres følger for byens borgere får man først efter at have læst s. 67–68 og s. 335–36. De økonomiske krisetider i begyndelsen af 1700-årene omtales s. 340–42, men er væsentlige også for at forstå hvorfor skifterne i 1700-årenes begyndelse, der gennemgås s. 270–82, er mindre overdådige end 1600-årenes, og pesten 1711–12 tillægges s. 268–70 nok her for stor betydning. Køges vigtigste forudsætning var havnen, læser man side 102, men havnen er kun sporadisk inddraget i andre afsnit, således at sammenhængen mellem havnens tilstand og byens almindelige økonomiske udvikling fortoner sig meget.

Disse eksempler må være tilstrækkelige til at vise, at den valgte fremgangsmåde, at lade et hold af kyndige eksperter skrive om hver sit emne, bevirker, at de overordnede synspunkter på byens udvikling glider i baggrunden.

Det står imidlertid fast, at Køge bys historie 1288–1988, bind 1, ved sit udstyr og ved de enkelte afsnits indholdsmæssige kvaliteter hævder sig smukt blandt nyere danske byhistorier. Det bliver så spændende at se, om det i bind 2, der omspænder et noget kortere tidsrum, vil være muligt at få den dynamik, den sammenhæng og de drivkræfter, der ligger bag byens udvikling, bedre frem, end det er lykkedes her.

Henrik Fangel

Hadsund. Fra ladested til industriby. Af Vibeke Foltmann med bidrag af Niels A. Eigenbroth og Knud Meister. Udgiven af Sparekassen Hadsund 1985. 221 s., ill., indb., kr. 250. Forhandles gennem Lorentz Nielsens Boghandel, Storegade 12, Hadsund.

Det er utvivlsomt enhver lokalhistorikers drøm at få adgang til at skrive bogen om sit steds historie. For såvel arkiv- som museumsarbejderen vil det at skrive værket om sin by være en kærkommen lejlighed til at få opsamlet og vurderet den tidligere historieskrivning om stedet samt at tilføje aktuelle problemstillinger på det nyindsamlede materiale. Endelig vil der altid være et jomfrueligt tidsrum at gå igang med siden den forrige beskrivelse udkom. Imidlertid er det også sådan, at det at få udgivet en bymonografi er en ærefuld sag: En udgivelse vil

sædvanligvis komme til at stå alene ja måske endda blokere for en anden bog om emnet i lang tid fremover.

Sparekassen Hadsunds gave til lokalsamfundet i anledning af 100 års jubilæet i 1985 var en statelig og smukt tilrettelagt monografi om hjembyens historie. Akademisk medarbejder ved Hadsund Museum Vibeke Foltmann har udarbejdet hovedparten af bogen. I kraft af sit arbejde har hun haft direkte adgang til det lokale kildemateriale og den lokale historieskrivning.

Foltmanns del af bogen er en række kronologisk opdeltede afsnit. Intentionen har været »at skildre sammenhængende udviklingsforløb og belyse faktorer, der påvirkede udviklingen og hvilke initiativer, der har haft betydning for byens vækst« (s. 10). Værket er i dyb afhængighed af den tidligere lokale historieskrivning; især har Søren Vasegaard: Ladepladsen Hadsund, 1972 og N. C. Skaanvads arbejder haft betydning.

Det første hovedafsnit behandler perioden fra middelalderens slutning til 1885, da Hadsund fik handelsrettigheder. Forf. beskriver især færgeriet og stedets toldforhold. Set i det lange perspektiv kan der iagttages nogle vigtige forskydninger i de trafikale hovedlinier i området omkring Mariager Fjord. Desværre stiller forf. ikke hovedsprøgsålet om hvorfor disse ændringer skete, og ændringerne registreres blot. Omlægningen af landevejen fra Randers igennem Ommersyssel og Himmerland fra Mariager til Hadsund i slutn. af 1600-tallet skyldes naturligvis Mariagers dalende betydning efter reformationen. I middelalderafsnittet kan man undre sig over, at brevstoffet fortrinsvis citeres på gammel-dansk; er læsergruppen lokalt interesserede ville en konsekvent normaliseret tekst vel være naturlig.

Byens egentlige initialperiode falder i årene 1855–85. Som forklaring på byens særlige udvikling leveres en række traditionelle personalhistoriske skildringer af virkelystne købmænd og håndværkere. Men hvad var det karakteristiske for denne periodes entreprenørgruppe? Hvor kom de fra? Hvilke af de nærmeste købstæder betød mest? Hvordan blev den økonomiske struktur i byen? Perioden 1885–1910 karakteriseres ved et industrielt gennembrud, men hvordan påvirkede udviklingen lokalsamfundets grundstruktur? Der meddeles nogle befolkningstal, men vigtigere var vel en analyse af befolknings sammensætningen. Den kvalitative beskrivelse af byen er heldigere gennemført. Meget opmærksomhed ofres på foreningsdannelserne og servicefagenes indtog i den nye by. Beskrivelsen af Amtsudstillingen i 1908 er et fortrinligt eksempel på en lokal udløber af tidens udstillingsmani.

Forf. har vistnok set byens udvikling som en gradvis konfliktfri bevægelse. Der stilles ikke særlige spørgsmål til den politiske historie selvom der ikke kan være tvivl om, at en væsentlig part af forklaringerne på de årelange tovtrækkerier om Had-

sunds administrative afgrænsning skyldes forskellige politiske interessers modsatrettede kamp.

Forf. gør i noteapparatet omhyggeligt rede for sine kilder. Der er fortinsvis benyttet trykte fremstillinger. De benyttede kilder i det statslige arkivvæsen er især de kopispredte arkivalier: Folketællinger m.v. Originalarkivalier har kun været inddraget, når det af registraturer har kunnet ses, at de direkte havde med Hadsund at gøre d.v.s. at der alene har været bud efter de »særlige« sager. Af det lokale arkivmateriale har en række foreningsarkiver været benyttet, men alene den betydelige borgerforenings arkiv er gennemgået fuldstændigt. De kommunale arkivalier udgør som bekendt en sammenhængende struktur i enhver kommunes nyere historie; desværre er heller ikke dette materiale systematisk gennemgået. Ej heller har de såre betydningsfulde amtsråds-sager været op søgt – end ikke de trykte amtsrådsforhandlinger.

Bogens redaktionskomité har været mindre heldig med at indbyde to lokalkendte journalister til at bidrage. Knud Meisters indlæg om drengetiden i Hadsund i 20-erne er betydningsløst i historisk sammenhæng. N. E. Eigenbroths artikel om byen i besættelsestiden er episodisk som så mange nyere fremstillinger af den periode.

Værket er smukt tilrettelagt med en flot billedredaktion. De anvendte fotos er godt beskåret, men lidt mere påpasselighed i billedteksten kunne have været ønskelig (s. 17).

Man undrer sig over, at en moderne byhistorie kan udgives uden ét bykort fra de seneste 100 år. Bebyggelsesudvikling, befolkningsgeografi og de administrative grænser burde have været illustreret med kort. – De vigtige tabeller s. 33 og 120 viser ikke, som man får at vide, vækststal men absolutte befolkningstal.

En god indholdsfortegnelse fører læseren ind i bogen. Noteapparatet er derimod unødigt besværligt at bruge. Det skyldes, at en ordentlig litteratur- og kildefortegnelse er udeladt. Savnet af et navne- og emneregister er betydeligt.

Bogen om Hadsund lever ikke op til de ønsker, man kan have til en aktuel byhistorie. Årsagen må sikkert søges i den urimeligt korte tid, forf. har haft til rådighed. Ét år til et sådant værk er ikke rimeligt. Trods den flotte indramning er Vibeke Foltmanns bog ikke blevet *bogen* om Hadsund.

Peter Bondesen

den årlige Århus-årbog – og blandt værkerne er både let nostalgi og fremragende bøger, der – som for eksempel »Hus og hjem i Århus« (1977) indgående behandler dagligliv og hverdagskultur i den nyeste tid – som jo endnu er så forsømt, hvad angår egentlige kulturhistoriske undersøgelser.

Sidste skud på stammen, nummer tres, er »Efterkrigsår i Århus«. I stil og indhold hører den til den oversigtlige, journalistiske genre. Vi kommer hele spektret rundt, fra befrielse og flygtninge over hverdagsliv, mode, institutioner og fornøjelser til politik og erhverv. Billedsiden er den bærende, og mange af billederne, som ikke mindst stammer fra Århus – undskyld: Aarhus Stiftstidende – er fremragende scoops. Som for eksempel forsidebilledet, der viser en 12–14 børn samlet foran det nye vidunder, et kombineret radio-fjernsyn i nøddetræ, foroven udnyttet som nipshylde med lysedug og kantet med grønne planter. Sådan blev der jo valfartet til TV-pionererne i by og på land.

For en kulturhistoriker er afsnittene om bolig og klædedragt nogle af de mere interessante, men bagom en generel beskrivelse af tidens tendenser kommer man ikke. Sammen med billederne er det dog en glimrende introduktion til tiden. Siderne om boligbyggeriet bekræfter således den generelle tendens, som også er konstateret af arkitekten Erik Nygaard i »Tag over hovedet« (1985): at bolig-mangelens tid efter 1945 var en tid med mange eksperimenter og en høj grad af satsning på småhusmiljøer – mens vi i løbet af 1950-erne fik fast-låst byggeriet i den todeling i parcelhuse og blokke, som varede ved til vore dages »tæt-lav«-bølge. Det var ikke mindst de toneangivende arkitekter, som ikke havde glemt deres højhusfantasier fra 1930-erne, mens de mange nye folkelige boligforeninger satsede på havebyinspiration og »det lille hus for menigmand«. Uha, hvor reaktionært ... Også i de korte afsnit om boligkulturen er der gode iagttagelser, som for eksempel le Klint-lamperne klatreplanterne og de hængende reolsystemer, som i Århus blev introduceret af Poul Cado-vius i 1955.

Efter denne smagsprøve må vi håbe på, at det byhistoriske udvalg har ambitioner om at gå nærmere på hverdagen i 1950-erne og 1960-erne. I den henseende viser kollegerne i »Den gamle by« i disse år vejen ved at være gået ind i en egentlig bygnings- og boligundersøgelse på Frederiksbjerg i Århus med stærk vægt på samtidokumentation.

Peter Dragsbo

Efterkrigsår i Århus – glimt af livet i byen 1945–60.
Udgivet af Århus byhistoriske udvalg 1985.
125 s., ill. Kr. 142,75.

Inden for lokalhistorien har Århus igennem mange år markeret sig med en virkelig imponerende indsats. Fra 1956 til i dag er der udgivet 60 titler, inkl.

Jens Henrik Koudal: To sangere fra den jyske hede;
Efter optegnelser i Dansk Folkemindesamling af Evald Tang Kristensen 1874. Foreningen Danmarks Folkeminders Dokumentationsserie, bind 3. 1984. 132 s. Ill. Noder. Pris Kr. 140,-.

Denne Egn har en vis Rædsel for mig, idet jeg er helt ukjendt med alle og har saa ondt ved at faa Natteherberge; men det er jo de gamle i Kølvråa, der atter har draget mig herop. I Gaar satte jeg 21 Toner op, og De kan tro, jeg var noget ør i Hovedet af al den Musik og spekuleren. Niels Albrechtsens Hus er en frygtelig Svinesti, og dog var jeg glad ved at nyde et Maaltid der. Der var en omløbende Blikkenslaaer og havde været om Natten. Det var ellers en god Besætning til én Seng: Mand og Kone og to store Børn. De sagde rigtignok Blikkenslaaeren havde ligget paa et Knippe Halm paa Gulvet, men der er nok ikke mere Halm i Huset end i dette Brev, da de hverken har Ko eller So. I saadanne Omgivelser troner »Kongen« (det er N. A.s Øgenavn) herovre i Kølvråa... Ja, jeg kunde fortælle mange Karaktertræk fra Alhedebøernes Liv, men jeg søger at undgå det for ikke at trætte Dem.

Sådan skrev folkemindesamleren Evald Tang Kristensen til Svend Grundtvig den 8. marts 1874, og man får et øjebliksbillede af de vilkår, han måtte arbejde under på sine langvarige indsamlingsrejser.

Tang Kristensen var født 1843 og virkede som skolelærer og folkemindesamler forskellige steder i Midt- og Vestjylland fra 1861–88, og derefter kunne han ved hjælp af statsstøtte helt hellige sig folkemindearbejdet – herunder en betydelig udgivervirksomhed – indtil sin død i 1929.

Sine indsamlingsrejser foretog Tang Kristensen oftest til fods – for ikke at udskille sig fra de miljøer, han opsøgte – og en dagsmarch på 40 km var ikke noget særsyn. Som første indgang til landalmuens folkeminder opsøgte han som regel den lokale skolelærer, der kunne oplyse nogle navne på gode meddelere, og derpå opsøgte han dem i deres hjem i vintertiden, dvs. uden for den travle arbejdsperiode, hvor han – tit mod betaling – optegnede eventyr og sagn, viser, ordsprog, gåder, rim og remser m.v. i timevis direkte efter meddeleren.

Alene for visernes vedkommende optegnede han livet igennem ca. 3.030 visetekster efter omkring 700 personer og ca. 1.030 melodier efter omkring 235 personer. Tang Kristensens hovedinteresse i viseindsamlingen var uden tvivl de »alvorlige« middelalderballader (Danmarks gamle Folkeviser) og skæmteviserne, men i mindre grad »efterklangsviserne« (opstået i 16.–18. årh.) og de nyere viser. Ud fra en samlet vurdering er Tang Kristensens viseindsamling af retrospektiv art, idet han ikke forsøger at kortlægge en meddelers eller et miljøes samlede viserepertoire, men selektivt opsporer de ældste lag. Påvirkningen fra Svend Grundtvig har her været stærk, særligt i begyndelsen af Tang Kristensens virksomhed. Senere blev han bredere interesseret i folkelivet og i de enkelte meddelers liv og skæbne. Han udviklede sig fra en nationalromantisk folkemindesamling til et mere socialt bevidst kulturhistorisk syn.

Arkivar ved Dansk folkemindesamling, Jens Henrik Koudal, har udvalgt to vestjyske visesangere fra Karup egnen, Jens Mikkelsen (f. 1800) og

Niels Albretsen (f. 1802), som Tang Kristensen besøgte i 1874. Begge meddelere er typiske for hans folkevisekilder, idet de socialt tilhører landbosamfundets lavere lag og geografisk er bosatte i Vestjylland. I Tang Kristensens samlede viseindsamling tilhører sangerne de ca. 5%, der har meddelt flest viser. Han optegnede således 20 visetekster (14 melodier) efter Jens Mikkelsen og 14 visetekster (9 melodier) efter Niels Albretsen.

I bogen gengives Mikkelsens og Albretsens viser (tekster og melodier) i den rækkefølge, hvori Tang Kristensen optegnede teksterne hos hver person. Koudal har udarbejdet en udførlig kommentar til hver enkelt vises ældst kendte forekomst, udbredelse (optegnelser og tryk) og slægtskab med nordiske og germanske tekst- og melodityper. Desuden er der redegjort for den forskning, de enkelte viser/visetyper har været gjort til genstand for.

I *efterskriften* karakteriserer Koudal Tang Kristensen som folkeviseindsamler og behandler derpå nærmere de to visesangeres (husmænds) livsskæbner. Koudal påviser i en omhyggelig gennemgang af de to foreliggende repertoarer, at sangerens noget forskellige livsskæbne afspejler sig i den sympati, som visernes hovedpersoner omfattes med. Det understreges også, at visernes hovedtemaer – uanset visernes alder – har været grundvilkår for landalmuen i sangernes samtid.

Til sidst behandler Koudal visesangens brugsituation og funktion i sangernes miljø og samtidig med udgangspunkt i Tang Kristensens forskellige skildringer, og her indtager *bindestuerne* en central plads som ramme om visesangen (og fortællingen), og samtidig fremhæves *omstrefjerne* som traditionsbærere og -formidlere: »...Hvor mangen god Meldmad har en saadan Person ikke erhvervet sig ved at bruge sin Mund, og hvor mangen Gang har han ikke erhvervet sig Natteteje ved at sidde en Vinteraften og fortælle Husets Folk Historier og synge Viser...« (Jyske Folkeminder XI, s. 343).

Jens Henrik Koudals bog om de to sangere fra den jyske hede er en eksemplarisk udgivelse og en faglig bedrift, der fuldt afkræfter rygtet om folkemindesamlingen som »nissieforskning«, men derimod placerer den som et velfunderet og særdeles relevant redskab til den dybere forståelse af landalmuens/menigmands kultur og levevilkår ud fra en kilde- og fagkritisk vurdering af samtidens traditionsoptegnelser. Og her en lykkelig kombination af musikvidenskabelige, faghistoriske og folkloristiske metoder og synsvinkler. Tang Kristensens righoldige materiale er for en gangs skyld brugt til at belyse sin egen tidsperiode. Middelaldermyten er trådt i baggrunden til fordel for 1800-tallets landalmuekultur. Og det er en meget væsentlig pointe.

Karsten Biering

Bol og By. Landbohistorisk Tidsskrift, 1985: 1–2. Red. Birgit Løgstrup, Margaretha Balle-Petersen og S. P. Jensen. Udg. af Landbohistorisk Selskab. I abonnement kr. 120,- pr. årgang.

Landbohistorisk Selskab har siden midten af 1950'erne udsendt et »tidsskrift« under navnet »Bol og By«. Frem til 1985 er udkommet 14 hæfter, de sidste 4 under navnet »Landbohistorisk Tidsskrift. Bol og By«. Fra 1985 er der sket en reorganisering af udgivelsen. Det er blevet et egentlig tidsskrift, som udkommer fast to gange om året i hæfter på ca. 150 sider, det har fået nyt format og der er kommet en ny redaktion, bestående af en historiker, en etnolog og en landøkonom, hvilket forhåbentlig vil kunne ses på indholdet, m.h.t. alsidighed og tværfaglighed.

Betragter man de i 1985 udkomne to hæfter, må man sige, at den nye redaktion har lagt ret stærkt ud. Vi kommer langt omkring i årgangens 10 artikler, både m.h.t. tid og emner, selv om det også er muligt at udskille 3 »temaer«, som landbohistorien i de senere år særligt har rettet interessen imod.

Det ene »tema« er husmandsbevægelsen fra 1880 og frem. Gunnar Solvang behandler i hæfte 1 de generelle forudsætninger for husmandsbevægelsen i Danmark 1880–1920. Her beskrives bevægelsens samfundsmæssige forudsætninger: befolknings- og ejendomsudvikling, andelsbevægelse m.m., de politiske mål og midler: præmiering af jordlodder, husmandsrejser, sogneforeninger o.s.v. og endelig bevægelsens resultater og omfang: husmandslovgivningen 1899 og 1919, husmandsforeningerne m.m.

Temaet følges op i hæfte 2 gennem Anette Stofersens artikel om husmandskolonien »Store Restrup« ca. 1912–32. Hun beskæftiger sig med koloniens oprettelse på baggrund af udstykningsloven 1899 og dens revision 1904 og 1909. Hun gennemgår de lokale forudsætninger for koloniens oprettelse, udstykningsforeningens køb af godset og udstykningen af jorden i husmandslodder. Herefter ses på livet i kolonien, som var gennemorganiseret på en lang række områder. Med udgangspunkt i koloniens behov oprettedes husmandsforening, mølle, vandværk, mejeri, højskole, frimenighed, friskole m.m. Der gives et glimrende billede af en husmandskolonis oprettelse og liv, selv om Store Restrup sikkert ikke var særlig typisk, måske snarere »idealtypisk«.

Det tredje bidrag er et interview med husmand Anton Ove Paulsen fra Salling. Det er et, af en lang række interview og erindringer omkring »landboliv«, indsamlet af Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver i Viborg Amt. Anton Ove Poulsen er født 1898 og har altså gennemlevet en stor del af husmandsbevægelsens periode. Interviewet spænder vidt, lige fra livet i barndomshjem-

met over tiden som karl på en gård og til livet på et statshusmandsbrug fra 1922.

Det andet »tema« drejer sig om den teknologiske udvikling i landbruget fra 1870 til idag. Her er der i hæfte 1 et bidrag af Jens Skriver om traktordriftens udvikling i Danmark indtil 1945. Her behandles faktorerne i traktordriftens udvikling, udviklingen i traktortyperne og endelig samtidens vurdering af traktordriften og dens rentabilitet. Kildematerialet er tidsskrifter, »Ugeskrift for Landmænd«, »Tidsskrift for Landøkonomi« m.v., men også oversigtsværker og specialundersøgelser fra »Det landøkonomiske Driftsbureau«. Til trods for materialets overordnede karakter, er der kommet en god oversigtsartikel ud af det. En artikel som kan danne et godt udgangspunkt for alle, som ikke kun vil beskæftige sig med traktordriftens udvikling, men med hele den teknologiske udvikling.

Skrivers artikel følges op af nogle erindringer af Flemming Juncker om maskinforholdene på Overgaards gods 1938–81. Her fortælles om en række forsøg Juncker foretog på godset for at fremme både den vegetabiliske og den animalske produktion.

Bonedagbøger og -regnskaber tages op i det tredje »tema«. Karl Peder Pedersen bearbejder i hæfte 2 den vestfynske fæstebonde Peder Madsens optegnelser 1744–98. Der er ikke tale om systematisk førte dagbogs- og regnskabsoptegnelser, men om optegnelser af forhold, som forfatteren finder vigtige: priser, kvægpest, liv og død o.s.v. Artiklen afspejler udmærket dette spredte og usystematiske indhold.

Anderledes med S. P. Jensens artikel om landbrugets systemskifte 1870–1914, belyst gennem dagbøger og regnskaber, ført af H. C. Sørensen på en gård i Holtug på Stevns. Dagbogen spænder over 50 år, 1867–1918, og fylder over 6000 sider. Regnskaberne dækker perioden 1875–1914, men med flere laguner. På baggrund af dette materiale følges de ændringer der sker i gårdens drift 1870–1914 på baggrund af de mere generelle samfundsmæssige konjunkturer.

Endelig indeholder årgangen 3 enkeltstående artikler. Med udgangspunkt i en skelnen mellem »slettebygd« og »skovbygd« undersøger Bjørn Poulsen i hæfte 1, landbrugets specialisering mellem korn og kvæg i senmiddelalderen. Han viser, at i Odsherred var kvægdriften mere udbredt end på Stevns, hvor kornproduktionen dominerede, og baggrunden for denne »specialisering«.

Birgit Løgstrup behandler, ligeledes hæfte 1, godsejeren som offentlig administrator i 1700-tallet: 1. administration af opgaver indenfor godset (birkeret, sigt- og sagesfald, strafferet, patronatsret, skole- og fattigvæsen), 2. administration af ydelser fra godset til centraladministrationen (skatter og udskrivning) og 3. lensbesidderens amtmandsbeholdelser. Her fås, i kort form, en oversigt over sider af den, ikke altid lige gennemskuelige, offentlige administration i denne periode.

Anmeldelser

Endelig beskæftiger Poul Rasmussen sig i hæfte 2 med metoder til at bestemme en landsbys boltal og dele deraf, gennem en analyse af agerlands-skifterne i markbøgerne 1682–83.

Man kan sige, at første årgang kommer vidt omkring, men at der er lagt mest vægt på de sidste godt 200 år, hvilket, efter min mening, er en rimelig prioritering af indholdet. Jeg kan kun opfordre redaktionen til at fortsætte i samme spor.

Til sidst kunne man måske opfordre redaktionen til ikke helt at droppe temanumrene. Jeg er klar

over de redaktionelle problemer temanumre rejser, men man kunne måske overveje at udsende et temanummer en gang imellem. Man kunne forestille sig redaktionen planlagde nogle temanumre og så lod dem udkomme efterhånden som de var klar. Da man jo har en løbende udgivelse af »blandede numre«, så vil det ikke betyde noget afbræk i udgivelsen, om et temanummer blev forsinket.

Jens Christensen.